

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

ἀρχονταρίκι

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΕΥΘΥΜΙΟ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

ΑΘΗΝΑ 2021

ἀρχονταρίκι

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΕΥΘΥΜΙΟ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαρία Βασιλάκη

Ομότιμη καθηγήτρια Τμήματος Ιστορίας,
Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Θεόδωρος Γιάγκου

Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής
Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού.
Κοσμήτορας Θεολογικής Σχολής του
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Σοφία Καλοπίση-Βέρτη

Ομότιμη καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών.

Χρύσα Μαλτέζου

Ομότιμη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου
Αθηνών. Πρώην Διευθύντρια Ελληνικού
Ινστιτούτου Βενετίας. Μέλος της Ακαδημίας
Αθηνών.

† Νικόλαος Μουτσόπουλος

Ομότιμος καθηγητής της Πολυτεχνικής
Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. Αντεπιστέλλον μέλος της
Ακαδημίας Αθηνών.

† Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

Ομότιμος καθηγητής Θεολογικής Σχολής του
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Νανώ Χατζηδάκη

Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας του
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Axinia Džurova

Professor D.Sc. of Art History. Corresponding
Member of the Bulgarian Academy of
Sciences, Bulgaria President of the “Elena and
Ivan Dujčev” Foundation, Bulgaria.

Sharon E.J. Gerstel

Professor of Byzantine Art and Archaeology.
Director of the UCLA Stavros Niarchos
Foundation Center for the Study of Hellenic
Culture. University of California, Los Angeles,
USA.

Catherine Jolivet-Lévy

Directrice d'études émérite à l'École Pratique
des Hautes Études (Section des Sciences
Religieuses), France.

Valentino Pace

Professor of Medieval and Byzantine Art.
University of Udine, Italy.

† Olga Popova

Professor D.Sc. of Art History. Moscow State
“Lomonosov” University, Russia.

Engelina Smirnova

Professor PhD of Art History. Moscow State
“Lomonosov” University, Russia. Senior
Research Fellow at the Institute of Art Studies
in Moscow, Russia.

Gojko Subotić

Professor of Byzantine Art. Academician of the
Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia.

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Παρασκευή Παπαδημητρίου

ΕΔΙΠ Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και
Χριστιανικού Πολιτισμού, της Θεολογικής
Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης.

Συμεών Πασχαλίδης

Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής
Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. Διευθυντής Πατριαρχικού
Ιδρύματος Πατερικών Μελετών.

Νικόλαος Σιώμκος

Δρ. Αρχαιολόγος, Υπουργείο Πολιτισμού και
Αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής
και Αγίου Όρους.

Alexandra Trifonova

Assistant Professor of Byzantine Art. Centre
for Slavo-Byzantine Studies “Prof. Ivan Dujčev”
at Sofia University “St Kliment Ohridski”.

Γεώργιος Φουστέρης

Επίκουρος καθηγητής Ανώτατης
Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

ἀρχονταρίκι

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΕΥΘΥΜΙΟ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

ΑΘΗΝΑ 2021

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ
Ελένη Κώτσου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Βασιλική Θεοφιλοπούλου

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
Νατάσα Κοτσάμπαση, Ειρήνη Καλομοίρη

ΕΚΤΥΠΩΣΗ
PrintFair

© ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ
2021 ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα
www.tap.gr

ISBN 987-960-386-487-5

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ	11
Ευθυμίου Ν. Τσιγαρίδα	
Α. ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ	15
Β. ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.....	18
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ 1969-2020	40
Αλέξανδρος Αναγνωστόπουλος	
ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ	59
Πασχάλης Ανδρούδης	
ΖΕΥΓΟΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΑΝΑΛΟΓΙΩΝ ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	75
Γεώργιος Βελένης	
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΤΗΤΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ	87
Ευθυμία Γεωργιάδου-Κούντουρα	
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΤΕΧΝΗ. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ - ΘΡΗΣΚΕΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ	97
Glycérie M. Chatzoulis	
L'ÉPITAPHIUS BRODÉ DE 1787 DE LA COLLECTION ECCLÉSIASTIQUE DU MONASTÈRE DE MÉGASPIΛÉON DANS LE RÉLONNÈSE	111
Νικόλαος Γκιολές	
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΝΑΡΘΗΚΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΝΑΠΑΥΣΑ ΣΤΑ ΜΕΤΕΩΡΑ	127
Ioannis Eliades	
THE LOST ICONS OF THE HOLY MONASTERY OF PANAGIA OF KANTARA. A UNIQUE TESTIMONY	141
Olga Etinhof	
EXAMINATION OF ARTISTIC TIES BETWEEN VLADIMIR AND THESSALONIKI AT THE CLOSE OF THE 12th CENTURY, REVISITED	159
Georgi Gerov	
L'ÉGLISE SAINT-SIMÉON À NOVGOROD - MOTIFS IDEOLOGIQUES	175
Cvetan Grozdanov - Sašo Cvetkovski	
NEWLY DISCOVERED FOURTEENTH CENTURY FRESCOES IN THE CHURCH OF ST. GEORGE IN KNEŽINO	187
Πλούταρχος Α. Θεοχαρίδης	
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	199
Μαρία Καμπούρη-Βαμβούκου	
Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ FRED BOISSONNAS	215
Μιχάλης Κάππας	
ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΆΙ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΚΑΣΤΑΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΣ ΜΑΝΗΣ	231
Δημήτρης Λιάκος	
Η ΣΤΑΧΩΣΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 456 ΣΤΗΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ	255

Χρύσα Μαλτέζου ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ	267
Χρυσάνθη Μαυροπούλου-Τσιούμη ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	275
Αριστοτέλης Μέντζος Η ΓΡΑΠΤΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	289
Νικόλαος Α. Μερτζιμέκης ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΑΓΙΟΠΟΤΗΡΑ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ (16ος ΑΙ.) ΣΤΟ ΚΕΙΜΗΛΙΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΑΘΩΝΙΚΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΙΒΗΡΩΝ: ΠΗΓΗ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗΣ	301
Νικόλαος Μ. Μπονόβας ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΥΡΙΚΑΥΣΤΗΣ ΖΩΝΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (11ος-20ός ΑΙΩΝΑΣ)	313
Νίκος Νικονάνος ΤΟ ΜΑΡΜΑΡΟΘΕΤΗΜΕΝΟ ΔΑΠΕΔΟ ΜΕ ΤΕΧΝΙΚΗ ΟΡΥΣ ΣΕΚΤΙΛΕ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΣΤΗ ΝΙΚΗΤΗ	333
Maria A. Orlova SOME REMARKS ON THE DECORATIVE SYSTEM AND ORNAMENT OF THE SOUTHERN “GOLDEN DOORS” OF THE CATHEDRAL OF THE NATIVITY OF THE VIRGIN IN SUZDAL	339
Valentino Pace THESSALONIKE AND THE APULIAN SALENTO (CREPACORE, SAN PIETRO; OTRANTO, SAN PIETRO; SANTA MARIA DI CERRATE)	355
Θεοχάρης Ν. Παζαράς Ο ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΣ ΑΜΒΩΝΑΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΑΡΔΑΜΕΡΙΟΥ	367
Nikos Pazaras REMARKS ON THE ICONOGRAPHY OF THE LAST JUDGMENT IN THE MIDDLE BYZANTINE CHURCHES OF TAXIARCHIS MITROPOLEOS AND ST. STEPHEN IN KASTORIA	379
Μελίνα Παϊσίδου ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΟΥ 13ου ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΘΕΟΔΩΡΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	391
Ίωακείμ Α. Παπάγγελος Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΤΕΜΠΛΟΝ» ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	407
Παρασκευή Χ. Παπαδημητρίου ΤΟ ΓΡΑΠΤΟ ΤΕΜΠΛΟ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑ (ΜΕΣΑ 16ου ΑΙ.)	415
Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΜΟΛΥΒΔΟΣΚΕΠΑΣΤΟΥ. ΝΕΟΤΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	429
Ευαγγελία Παπαθεοφάνους-Τσουρή ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΙΣ ΜΑΡΙΕΣ ΘΑΣΟΥ	449
Συμεών Α. Πασχαλίδης ΜΙΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ 1874 ΓΙΑ ΔΥΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΤΑΧΥ ΠΡΩΤΟ ΕΠΙΣΚΟΠΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	459
Στυλιανός Περδίκης Η ΦΥΓΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ ΣΕ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΦΥΛΛΟ ΒΗΜΟΘΥΡΟΥ	473

Olga Popova GREEK TETRAEVANGELION FROM THE P.I. SEVASTYANOV COLLECTION (RSL, FOND 270. Ia № 8)	487
Μυρτάλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου «ΤΡΥΓΩΝ Η ΦΙΛΕΡΗΜΟΣ» ΣΕ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ	499
Yuri Pyatnitsky A PAIR OF ICONS: THEIR WAY FROM MT ATHOS TO THE HERMITAGE MUSEUM	507
Engelina Smirnova PEINTRES BYZANTINS À NOVGOROD LES ANNÉES 1330-1340	519
Jean-Michel Spieser CONTINUITY OR NOT? CHRISTIAN FIGURES AND OLD DIVINITIES	531
Ioanna Stoufi-Poulimenou THE DEPICTION OF WOMEN IN THE BYZANTINE “ANASTASIS”. AN ELEMENT OF PALAIOLOGAN ICONOGRAPHY?	541
Αγγελική Στρατή ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΜΟΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑ ΜΕ ΣΚΗΝΕΣ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ, ΕΡΓΟ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ. ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	555
Αναστασία Τούρτα ΑΜΦΙΓΡΑΠΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΟΔΗΓΗΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΜΙΑΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	565
Alexandra Ph. Trifonova ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΕ ΣΚΗΝΕΣ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ (1822) ΣΤΗ ΣΤΕΝΗΜΑΧΟ	579
Αγαθονίκη Δ. Τσιλιπάκου ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ ΤΗΣ Ι.Μ. ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΓΡΕΒΕΝΩΝ	593
Τρύφων Τσομπάνης «ΤΟΥ ΔΕΙΠΝΟΥ ΣΟΥ ΤΟΥ ΜΥΣΤΙΚΟΥ». ΔΥΟ ΕΙΚΟΝΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	609
Maria Vassilaki A VITA ICON OF ST NICHOLAS	619
Dragan Vojvodić A 14th-CENTURY ICON OF AN ARCHANGEL FROM THE HILANDAR MONASTERY	627
Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου ΦΟΡΗΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΥ ΛΑΜΠΑΔΙΣΤΗ ΠΟΥ ΦΥΛΑΣΣΕΤΑΙ ΣΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	637
Ιωάννης Π. Χουλιάρης ΟΙ ΑΠΟΤΟΙΧΙΣΜΕΝΕΣ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΑ ΒΕΡΟΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ	645
Anna Zakharova THE MURALS OF THE ΙΨHAN CATHEDRAL AND GEORGIAN-BYZANTINE ARTISTIC LINKS IN THE 11th CENTURY	657
Mirjana Živojinović ΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ ΤΟΥ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΠΕΡΙΦΡΟΥΡΟΥΝΤΕΣ ΤΑ ΚΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΜΑΝΙΔΩΝ (1198-1371)	671

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Με μεγάλη χαρά και ικανοποίηση παραδίδουμε στο επιστημονικό κοινό τον αφιερωματικό τόμο προς τιμή του καθηγητή Ευθύμιου Τσιγαρίδα, ενός μεγάλου επιστήμονα, ακάματου ερευνητή και ακαδημαϊκού δασκάλου του ύψους και ύφους μεγάλων ακαδημαϊκών ανδρών άλλων εποχών. Πράγματι, όποιος έχει γνωρίσει τον καθηγητή Τσιγαρίδα θα διακρίνει την επί δεκαετίες αξιοθαύμαστα σταθερή προσήλωσή του στο έργο του, είτε στο πεδίο της αρχαιολογικής έρευνας και της υπηρεσίας του «μάχιμου» αρχαιολόγου είτε στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής διδασκαλίας και συγγραφής, στην υπηρεσία του επιστημονικού κλάδου που υπηρετεί για περισσότερα από πενήντα χρόνια, της Βυζαντινής και Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης.

Ο καθηγητής Ευθύμιος Τσιγαρίδας έχει υπηρετήσει ποικιλοτρόπως την Αρχαιολογία και την Ιστορία της Χριστιανικής Τέχνης, ήδη από το 1966, ως αρχαιολόγος του Υπουργείου Πολιτισμού, επιμελητής αρχικά και Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων αργότερα, προσφέροντας πλούσιο έργο και αφήνοντας το μοναδικό αποτύπωμά του στις υπηρεσίες από τις οποίες πέρασε, στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, στην Ήπειρο, στην Αιτωλοακαρνανία, στα Επτάνησα, στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία και για μεγάλο χρονικό διάστημα στο Άγιο Όρος. Ιδιαίτερα γόνιμη στάθηκε και η περίοδος της δεκαπενταετούς ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας του ως καθηγητή της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ. Η περίοδος αυτή του έδωσε την ευκαιρία να αναδείξει και το διδασκαλικό του χάρισμα, μεταλαμπαδεύοντας στους νέους μαθητές και συνεργάτες του τον πλούτο των γνώσεων που είχε αποκτήσει ως «μάχιμος» αρχαιολόγος και να τους εμπνεύσει να ακολουθήσουν, με τις ίδιες υψηλές ποιτικές στοχεύσεις που έθεσε ο ίδιος στο προσωπικό του έργο, τον δρόμο μιας υπεύθυνης και μεθοδολογικά άρτιας επιστημονικής πορείας.

Το σπουδαίο έργο του, αποτυπωμένο, πέραν των υπηρεσιακών του «καταθέσεων» ως στελέχους της αρχαιολογικής υπηρεσίας, στις δεκάδες πολυσέλιδες μονογραφίες του και στα περισσότερα από 200 άρθρα του σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά, τον ανέδειξε σε έναν από τους σημαντικότερους μελετητές της Βυζαντινής και Χριστιανικής Τέχνης. Το έργο του αναγνωρίστηκε επίσης με υψηλές βραβεύσεις από την Ακαδημία Αθηνών και με τη συμπερίληψή του σε υπεύθυνες θέσεις στα διοικητικά συμβούλια της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, της οποίας διετέλεσε επί σειρά ετών αντιπρόεδρος, του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, του οποίου διετέλεσε, επίσης, αντιπρόεδρος.

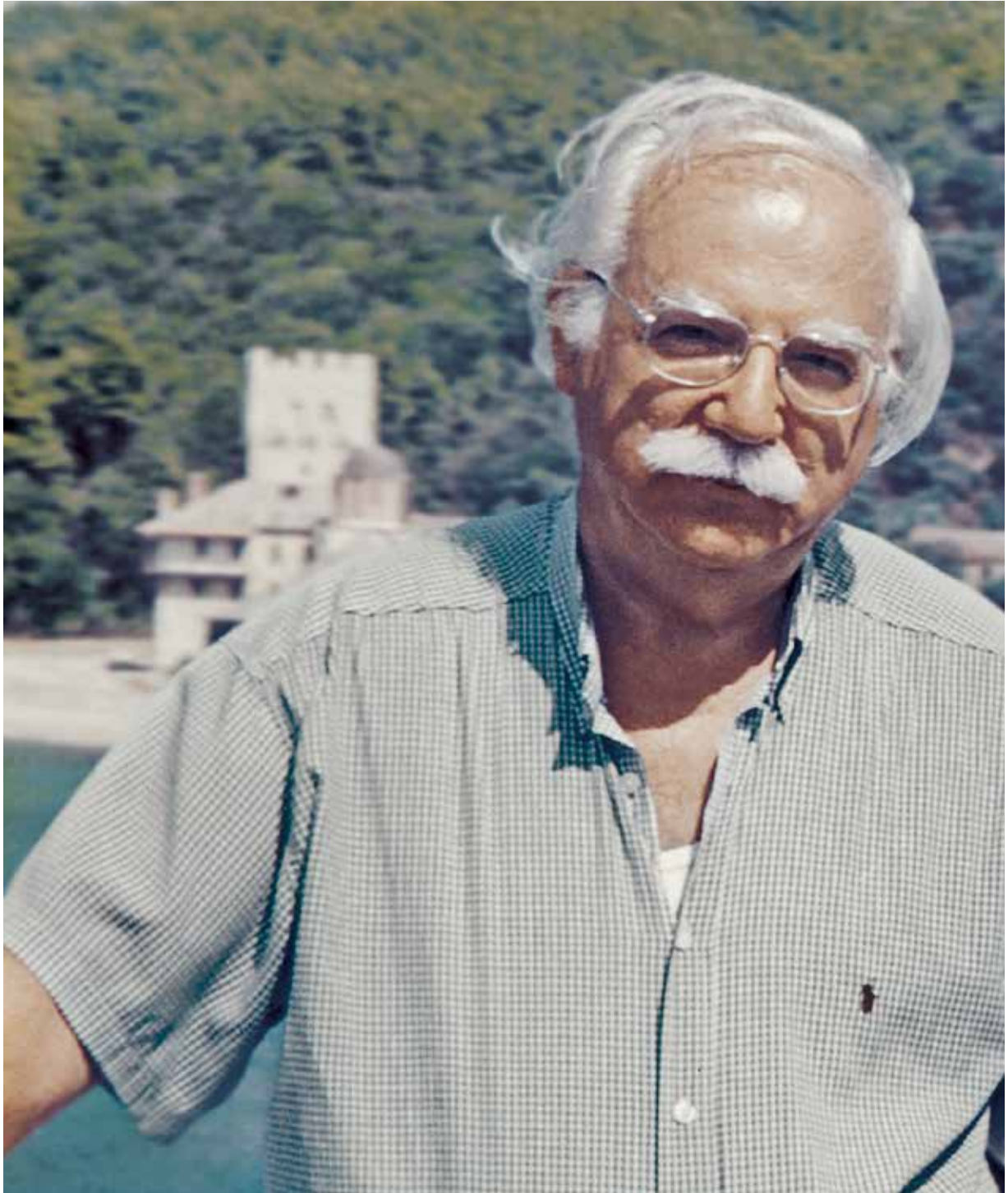
Ο παρών τιμητικός τόμος τιτλοφορείται «Αρχονταρίκι», τίτλος που επελέγη, καθώς ανακαλεί στη μνήμη τον χώρο υποδοχής και φιλοξενίας των προσκυνητών στις μονές του Αγίου Όρους. Εκεί ο τιμώμενος τ. Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και ομότιμος καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης άφησε βαθύ το αποτύπωμά του, με τη μακρά θητεία του στην Αθωνική Πολιτεία και με το πολύχρονο και πολυποίκιλο υπηρεσιακό και επιστημονικό έργο του. Στο δικό του πλέον «Αρχονταρίκι» φιλοξενούνται και ταυτόχρονα τον υποδέχονται σαράντα οκτώ άρθρα Ελλήνων και ξένων επιστημόνων, παλαιών και νέων συναδέλφων, φίλων και μαθητών του, οι οποίοι κατέθεσαν σε αυτόν τον νοσταλγικό χώρο της ζεστής, φιλάδελφης δοχής, τις επιστημονικές τους συμβολές ως ελάχιστη ένδειξη τιμής, αγάπης και αναγνώρισης του συνεχιζόμενου, σπουδαίου έργου του και της συμβολής του, έργους και λόγους, στην πρόοδο της σύγχρονης έρευνας στον χώρο της Αρχαιολογίας και της Τέχνης του Βυζαντίου και του μεταβυζαντινού πολιτισμού.

Στο σημείο αυτό επιθυμούμε να εκφράσουμε τις θερμές ευχαριστίες μας στην κ. Ελένη Κώτσου, Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων

και Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠΑ), της νυν Διεύθυνσης Εκδόσεων και Ψηφιακών Εφαρμογών του Οργανισμού Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων (ΟΔΑΠ), για την ευγενική και ολόθυμη αποδοχή της πρότασης να ενταχθεί ο παρών τιμητικός τόμος στις έγκριτες εκδόσεις του, όπως και στο Διοικητικό Συμβούλιο του ΤΑΠΑ (ΟΔΑΠ), που ενέκρινε τη σχετική πρόταση. Ευχαριστούμε επίσης τα μέλη της Τιμητικής Επιτροπής, έγκριτους επιστήμονες διεθνούς κύρους, με τους οποίους ο τιμώμενος καθηγητής ανέπτυξε ιδιαίτερες, φιλικές και συναδελφικές σχέσεις στο πλαίσιο της κοινής επιστημονικής τους συνεργασίας, επειδή πρόθυμα αποδέχθηκαν την πρόσκλησή μας να συμπεριληφθούν σε αυτήν. Και ασφαλώς όλους τους επιστήμονες από την Ελλάδα και το εξωτερικό, που ανταποκρίθηκαν με τις σημαντικές επιστημονικές μελέτες τους στο κάλεσμα τιμής στο πρόσωπο και το έργο του καθηγητή Ευθύμιου Τσιγαρίδα. Τέλος, ευχαριστούμε την κ. Βασιλική Θεοφιλοπούλου για την άψογη επιμέλεια του τόμου.

Ευχόμαστε στον τιμώμενο Καθηγητή και Δάσκαλο, που επί δεκαετίες ανάλωσε, και εξακολουθεί να αναλώνει, τον εαυτό του στην υπηρεσία της επιστήμης της Αρχαιολογίας και της Τέχνης, την οποία διακόνησε με ζήλο και αφοσίωση από τους νεανικούς του χρόνους μέχρι σήμερα, να συνεχίσει, το ίδιο ακμαίος και παραγωγικός, μαζί με την αγαπημένη του σύζυγο, κ. Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, να μας προσφέρει για πολλά ακόμη χρόνια την πολύτιμη κατάθεσή του μέσα από νέα έργα, καρπό της σοφίας, της εμπειρίας και της αρχοντικής δοτικότητάς του!

Τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής

Άγιον Όρος. Παραπλέοντας τόν άρσανά τής μονής Ζωγράφου.

Ευθυμίου Ν. Τσιγαρίδα

Α. Σταδιοδρομία*

Ο Ευθύμιος Τσιγαρίδας του Νικολάου γεννήθηκε τον Νοέμβριο του 1937 στη Βλάστη, ιστορική, όρεινη κοινότητα της Δυτικής Μακεδονίας (περιφέρεια Έφορδαίας Ν. Κοζάνης). Από την πλευρά του πατέρα του κατάγεται από οικόγένεια εμπόρων, ενώ από την πλευρά της μητέρας του Άγγελικης Άγγελῆ ἀνήκει στην τέταρτη γενιά ἐπιστημόνων, μέ τον προπάππο του γιατρό – μέ δίπλωμα του 1884 από τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν –, καί τον παππού του φιλόλογο, πού δίδαξε σέ πανάρχαιες ἐστίες του Ἑλληνισμοῦ στή Μικρά Ἀσία, τήν Ἀνατολική Θράκη (Ἀδριανούπολη), τήν Ἀνατολική Ρωμυλία (Βάρνα, Φιλιππούπολη), τήν Πελαγονία (Μοναστήρι) κ.ἄ.

Ἀπό τό 1943, μετά τον βομβαρδισμό τῆς γενετικῆς του ἀπό τούς Ἴταλούς, ἀρχίζει ἡ ἐσωτερική προσφυγιά τῆς οἰκογένειάς του καί τά δύσκολα χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς καί του ἐμφυλίου πολέμου μέ τήν ἐγκατάστασή της ἀρχικά στήν Πτολεμαΐδα καί μετέπειτα στή Θεσσαλονίκη. Τή δεκαετία τῆς μεταναστεύσεως (1950-1960) ἀρχίζει ὁ ἀγώνας ἐπιβίωσης τῆς ἄλλοτε εὐκατάστατης οἰκογένειάς του. Περαιτῶν τῆς ἐγκύκλιες σπουδῆς του στό νυκτερινό Γυμνάσιο τῆς Θεσσαλονίκης καί συνεχίζει νά ἐργάζεται καί μετά τήν εἰσαγωγή του στή Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ. Στή Φιλοσοφική Σχολή εὐτύχησε νά ἔχει ὡς καθηγητές τούς Στίλπωνα Κυριακίδη, Ἀποστολο Βακαλόπουλο, Μιχαήλ Σακελλαρίου, Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο, Γεώργιο Μπακαλάκη καί Μανόλη Ἀνδρόνικο. Ὡς φοιτητής του Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τῆς

Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὑπῆρξε ἀπό τό τρίτο ἔτος σπουδῶν ὑπότροφος του κληροδοτήματος του ἑκ Βλάστης βαρώνου Κωνσταντίνου Βέλλιου, ἐνός ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἔλαβε μέρος κατά τά δύο τελευταῖα χρόνια φοίτησης στίς ἀνασκαφές τῆς Βεργίνας μέ τή διεύθυνση τῶν καθηγητῶν Γεωργίου Μπακαλάκη καί Μανόλη Ἀνδρόνικο. Ἡ φοίτησή του κοντά σέ ἐξέχοντες καθηγητές καί ἡ παρότρυνση του καθηγητῆ Γεωργίου Μπακαλάκη τόν ὀδήγησαν νά ἐγκαταλείψει τήν ἀρχική του ἐπιθυμία νά διδάξει στή Μέση Ἐκπαίδευση, ἀκολουθώντας τήν παράδοση τῆς ἐκ μητρῶς οἰκογένειάς του, ὡς τρίτης γενιᾶς φιλόλογος, καί νά ἀκολουθήσει τήν ἐπιστήμη τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης. Ὡς τεταρτοετής φοιτητής πρωτοστάτησε τό 1962 στήν ἴδρυση του Συλλόγου Φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, μέ σκοπό νά ὑπηρετήσουν τό ἰδεώδες τῆς Δημοκρατίας καί νά βροῦν ἔκφραση οἱ πνευματικές, κοινωνικές καί πολιτικές ἀγωνίες καί ἀναζητήσεις τῆς γενιᾶς του, χωρίς κομματική ἔνταξη. Γιά ὑλοποίηση τῶν στόχων του ὁ ἰδρυθεὶς Σύλλογος προέβη στήν ὀργάνωση ποικίλων ἐκδηλώσεων, στήν ἔκδοση του περιοδικοῦ *Μῆνες* καί στή δημιουργία ὠριαίας ἀνά ἑβδομάδα ἐκπομπῆς στό τοπικό ραδιόφωνο.

Περαιτῶν τῆς στρατιωτικῆς θητείας του (τέλος του 1964) ὡς ἐφέδρου ἀνθυπολοχαγοῦ, δέν ἐπιδιώκει διορισμό στή Μέση Ἐκπαίδευση, ἀλλά διδάσκει ἐπί διετία Νέα Ἑλληνικά καί λογοτεχνία σέ ἰδιωτικό Γυμνάσιο τῆς Θεσσαλονίκης, προετοιμαζόμενος παράλληλα γιά νά

*Εὐχαριστῶ τόν τιμῶμενο γιά τήν παροχή πολλῶν πληροφοριῶν.

*Οι γονείς του τιμωμένου Νικόλαος Δ. Τσιγαρίδας και Αγγελική Τσιγαρίδα τό γένος Κ. Αγγελή.
Στό βάθος ή ιστορική κοινότητα τής Βλάστης.*

λάβει μέρος στον απαιτητικό διαγωνισμό τής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ο διαγωνισμός πραγματοποιείται τελικά Δεκέμβριο του 1966 και ο τιμώμενος καταλαμβάνει τή μία από τις δύο θέσεις των Έπιμελητών Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Αρχικά θήτευσε επί όκτάμηνο στό Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών, όπου πρόλαβε ως διευθυντή τόν άείμνηστο Μανόλη Χατζηδάκη, πρίν τεθεϊ σέ διαθεσιμότητα από τή δικτατορία τόν Ιούνιο του 1967. Κάτω από τήν έποπτεία του μελέτησε τις εικόνες του Μουσείου, στοιχείο καθοριστικό για τις μελλοντικές έπιστημονικές του έπιλογές. Τήν ίδια περίοδο παρακολούθησε στό Κεντρικό Έργαστήριο Συντηρήσεως, πού όργά-

νωσε ό Χατζηδάκης στό Μουσείο, τις έργασίες συντηρήσεως εικόνων και τοιχογραφιών δίπλα σέ κορυφαίους ζωγράφους συντηρητές, όπως τόν Σταύρο Μπαλτογιάννη, τόν Τάσο Μαργαριτώφ, τή Φλωρεντία Καλαμάρα κ.ά. Η έμπειρία αυτή ύπήρξε άποφασιστική στό μετέπειτα έργο του στις Έφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και στή γόνιμη συνεργασία του μέ συντηρητές τής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Στή διάρκεια τής θητείας του στό Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών γνωρίστηκε μέ τή μετέπειτα σύζυγό του, τή συνάδελφο Κάτια Λοβέρδου, σύντροφο άκριβή και συνοδοιπόρο, πολύτιμη σύμβουλο στό γοητευτικό ταξίδι τής ζωής και τής έπιστήμης.

Τόν Νοέμβριο του 1967 τοποθετείται στην Έφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μέ ἔδρα τά Ἰωάννινα καί χῶρο εὐθύνης, τήν ἐποχή ἐκείνη, τήν Ἡπειρο, τήν Αἰτωλοακαρνανία καί τά Ἐπτάνησα, μέ προϊστάμενο τόν σήμερα ἀκαδημαϊκό Παναγιώτη Βοκοτόπουλο. Στή διετία πού παρέμεινε στήν ὑποστελεχωμένη Έφορεία – μόνο επιστημονικό προσωπικό της οἱ ὡς ἄνω –, πραγματοποίησε ἐπανεπιλημμένες περιουδεῖς κάτω ἀπό ἀντίξοες, ἐνίοτε πρωτόγονες συνθήκες, γιά νά γνωρίσει τά παλαιοχριστιανικά, βυζαντινά καί μεταβυζαντινά μνημεῖα τοῦ χῶρου εὐθύνης τῆς Έφορείας. Οἱ περιουδεῖς αὐτές διεύρυναν τίς γνώσεις του καί τόν ἐπιστημονικό του προβληματισμό, ἐνῶ παράλληλα ἔφερε στό φῶς παλαιοχριστιανική βασιλική καί βυζαντινό ναό στήν ἀρχαία Φωτική, ἔξω ἀπό τήν Παραμυθιά, τήν ὁποία καί ἀνέσκαψε, καθώς καί ἄγνωστες βυζαντινές τοιχογραφίες στόν ναό τῆς Μεταμορφώσεως στήν Πλακωτή Θεσπρωτίας (ἄρθρα III. 1, 122). Τήν ἴδια περίοδο τοῦ ἀνατίθεται καί ἡ ἀναστήλωση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Μολυβδοσκεπάστου, ὅπου ἐντοπίζει τήν ὕπαρξη τοιχογραφιῶν τῆς ὕστερης περιόδου τῶν Παλαιολόγων, τίς ὁποῖες καί δημοσιεύει (ἄρθρο III. 112). Ἐπίσης, στήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων καταγράφει καί ἀξιοποιεῖ ἐπιστημονικά (ἄρθρα III. 3, 110, 113) τή σημαντική συλλογή εἰκόνων βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν χρόνων στό καθολικό τῆς πάλαι ποτέ Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Ἀρχιμανδριό). Ἀνάμεσα στίς εἰκόνες αὐτές διαπιστώνει ὅτι ὑπάρχουν ἔργα τῶν Φράγκου Κατελάνου, Ζῶρζη, Θεοδώρου Πουλάκη κ.ἄ. Ἔτσι, παρά τή βραχεία παραμονή του στήν Ἡπειρο, ἀφήνει εὐδιάκριτο τό ἴχνος του στήν ἐπισήμανση καί δημοσίευση σημαντικῶν μνημείων.

Στό τέλος τοῦ 1969 μετατίθεται στήν Έφορεία μέ ἔδρα τή Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία τήν ἐποχή ἐκείνη εἶχε χῶρο εὐθύνης πού ἐκτεινόταν ἀπό τίς Πρέσπες τοῦ νομοῦ Φλωρίνης μέχρι τό Διδυμότειχο τοῦ νομοῦ Ἐβρου, τοῦ Ἁγίου Ὁρους συμπεριλαμβανομένου. Μοναδικό ἐπιστημονικό προσωπικό τῆς Έφορείας μέχρι τό 1973 ἦταν ὁ προϊστάμενός της Μύρων Μιχαηλίδης καί ὁ τιμῶμενος ὡς Ἐπιμελητής. Ἡ τοποθέτηση αὐτή καί ἐν συνεχείᾳ ἡ μακρά θητεία του σέ Έφορεῖς τῆς Μακεδονίας ἀπο-

δείχτηκε ἰδιαίτερα γόνιμη καί ἐπωφελῆς λόγω τῆς συχνῆς ἐπαφῆς μέ τόν μνημειακό πλοῦτο τοῦ ὡς ἄνω γεωγραφικοῦ χῶρου. Ἡ ἄμεση συνάφειά του μέ τά μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Σερρῶν, τῆς Βέροιας, τῆς Καστοριάς, τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί τῆς ἐνδοχώρας τῆς Μακεδονίας στάθηκε καθοριστικός παράγοντας στά ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα, ἰδίως τά σχετικά μέ τή βυζαντινή καί μεταβυζαντινή ζωγραφική.

Κατά τήν περίοδο 1972-1973 διδάσκει βυζαντινή τέχνη καί μνημειακή τοπογραφία Μακεδονίας καί Θεσσαλίας στήν Ἀνώτερη Σχολή Ξεναγῶν Θεσσαλονίκης.

Στήν Έφορεία Θεσσαλονίκης παραμένει ὡς Ἐπιμελητής μέχρι τό 1975, ὅποτε ἀναλαμβάνει τή διεύθυνση τῆς νεοῖδρυθείσης τό 1973 10ης Έφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, μέ χῶρο εὐθύνης τό Ἅγιον Ὁρος καί τή Χαλκιδική.

Ἀπό τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1977 ἕως τό τέλος τοῦ 1979 βρίσκεται, μαζί μέ τή σύζυγό του, μέ ἐκπαιδευτική ἄδεια στό Παρίσι γιά ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς. Παράλληλα, παρακολουθεῖ ἐπί διετία μαθήματα βυζαντινῆς ἱστορίας, ἀρχαιολογίας καί τέχνης στό Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης (Paris I), ἀπ' ὅπου ἔλαβε Δίπλωμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν (D.E.A.), ὅπως καί μαθήματα στήν École Pratique des Hautes Études.

Μέ τήν ἐπιστροφή του ἀπό τό Παρίσι ἀναλαμβάνει στίς ἀρχές τοῦ 1980, κατόπιν αἰτήματός του λόγω προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων, τή διεύθυνση τῆς 11ης Έφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μέ ἔδρα τή Βέροια καί χῶρο εὐθύνης τούς τέσσερις νομούς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τούς νομούς Ἡμαθίας καί Πέλλας τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὅπου παραμένει ἕως τά τέλη τοῦ 1984. Τήν περίοδο αὐτή λαμβάνει τό πτυχίο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (1982) τοῦ ΑΠΘ, ἐνῶ τό 1984 ἀνακηρύσσεται διδάκτωρ τῆς ἴδιας Σχολῆς καί λαμβάνει τόν βαθμό τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Στό τέλος τοῦ 1984 ἀναλαμβάνει τή διεύθυνση τῆς 10ης Έφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μέ χῶρο εὐθύνης τή Χαλκιδική καί τό Ἅγιον Ὁρος, στήν ὁποία παρέμεινε μέχρι τό 1996. Τό ἔτος αὐτό ὑποβάλλει τήν παραίτησή του στό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, μετά

Τελειόφοιτος Γυμνασίου μέ συμμαθητές καί φίλους (1955).

άπό τριακονταετή, πολλαπλά γόνιμη θητεία, προκειμένου νά έπιδοθεϊ άποκλειστικά στό καθήκοντα τοῦ καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, ὅπου τό 1989 εἶχε έκλεγεί παμψηφεί ὡς Έπίκουρος Καθηγητής καί έν συνεχείᾳ Άναπληρωτής καί Τακτικός τό 1996. Ὡς καθηγητής προσφέρει τήν ὑπηρεσιακή καί έπιστημονική διακονία του στό Πανεπιστήμιο, ὅπου ὑπηρέτησε επί δεκαπενταετία καί άπ' ὅπου συνταξιοδοτήθηκε τό 2004 καί έλαβε τόν τίτλο τοῦ ὁμοτίμου.

Μία μακρόχρονη, επίμοχθη θητεία μέ πλούσια άποτελέσματα έπιστέφθηκε μέ τόν άξιότερο τρόπο.

Β. Σύνοψη τοῦ ἔργου

Κατά τήν τριακονταετή θητεία του στην Άρχαιολογική Ὑπηρεσία, άπό τήν ὅποια τά δεκαοκτώ χρόνια – σέ τρεῖς περιόδους – εὔτύχησε νά ὑπηρετήσει στό Ἅγιον Ὅρος, ὁ Εὔθύμιος Ν. Τσιγαρίδας δραστηριοποιήθηκε στην προστασία, άναστήλωση, σωστικές άνασκαφές, καταγραφή εἰκόνων καί ἄλλων κειμηλίων, καθώς καί στην έρευνα, μελέτη καί έπιστημονική άνάδειξη τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου τῆς Ἡπείρου καί τῆς Μακεδονίας, κυρίως τῆς Καστοριάς, τῆς Βέροιας, τῆς Θεσσαλονίκης καί ιδιαίτερα τοῦ Ἁγίου Ὅρους. Παράλληλα, ὀργάνωσε καί κατηύθυνε τή συντήρηση πολυάριθμων εἰκόνων, χειρογράφων κωδίκων καί τοιχογραφιῶν σέ μονές τοῦ Ἁγίου Ὅρους, σέ ναούς τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Καστοριάς, ὅπως καί τή συντήρηση τοιχογραφιῶν σέ άρχοντικά τῆς Σιάτιστας καί τῆς Καστοριάς.

Στήν Αίτωλοακαρνανία με τον προϊστάμενο τής Έφορείας Παναγιώτη Βοκοτόπουλο (1968).

Άκόμη κατέγραψε εκατοντάδες εικόνες και άλλα κειμήλια στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τό Άγιον Όρος. Παράλληλα, είχε την εύκαιρία νά έντοπίσει άγνωστα μνημεία μέ τοιχογραφίες και νά άποκαλύψει τοιχογραφίες σέ γνωστά μνημεία, όπως και εικόνες πού κατέγραψε, τών όποιων ή μελέτη και ή δημοσίευση άποτελεί τό κύριο έπιστημονικό του έργο. Στή σύνοψη πού άκολουθεί είναι άναπόφευκτη ή μή άύστηρη χρονολογική ή γεωγραφική σειρά στην περιγραφή αύτου του πολυποίκιλου και τεράστιου σέ έκταση έργου.

Εϊδικότερα, στην Καστοριά συγκέντρωσε άπό τούς ναούς της, τό 1971 και σέ άλλες περιόδους, γιά λόγους προστασίας άπό άρχαιοκάπηλους, έναν ιδιαίτερα σημαντικό άριθμό εικόνων, τίς όποιες, μαζί μέ αυτές πού ύπήρχαν στη συλλογή εικόνων της πού συγκρότησε τό 1966 ό άείμνηστος Μανόλης Χατζηδάκης, κατέγραψε σέ ειδικά δελτία και φωτογράφησε. Άπό τό σύνολο αύτό έπελέγησαν, μέ βάση την καλλιτεχνική και ιστορική τους άξία, και συντηρήθηκαν μέ εύθύνη του

τήν περίοδο 1980-1998 διακόσιες πενήντα (250) εικόνες. Τό τεράστιο έργο διάσωσης ενός ιδιαίτερα σημαντικού άριθμού εικόνων άπό τούς ναούς τής πόλης, ό πολύχρονος μόχθος και ή έπίπονη όργάνωση και έπίβλεψη τής συντήρησης τών εικόνων, ή μακρά σέ διάρκεια έρευνα και μελέτη γιά την έπιστημονική τους άξιολόγηση όδήγησε στη σύνταξη μονογραφίας (άριθ. Ι. 12), όπου δημοσιεύονται εκατόν σαράντα έπτά (147) εικόνες άπό τόν 12ο έως τόν 16ο αϊώνα. Τό ιδιαίτερα σημαντικό αύτό έργο όφείλεται στόν πολυετή – άπό τό 1970 – προσωπικό μόχθο του τιμωμένου και άποτελεί εύτυχή κατάληξη και δικαίωση ενός έπιστημονικού έργου ζωής. Μετά τά «Προλογικά» άκολουθεί έκτενης «Εϊσαγωγή», όπου εκτίθενται τά πολλαπλά ζητήματα τής συνολικής έρευνας, και έπονται τά ειδικότερα κεφάλαια: «Εϊκόνες άπό τά μέσα του 12ου έως τό τέλος του 13ου αϊώνα», «Εϊκόνες άπό τό δεύτερο μισό του 14ου έως τό τέλος του 15ου αϊώνα», «Εϊκόνες τής «Σχολής» Καστοριάς (δεύτερο μισό 15ου

Στήν είσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ὑποδεχόμενος τή μέλλουσα σύζυγό του Κάτια Λοβέρδου (1970).

αἰώνα)»· ἡ ἀπαρίθμηση κλείνει μέ τίς «Εἰκό-
νες τοῦ 16ου αἰώνα» μέ ἐνδιαφέροντα ὑπο-
κεφάλαια ὁμαδοποιήσεων (λ.χ. εἰκόνες Κρη-
τικῆς Σχολῆς – εἰκόνες ἐπωνύμων ζωγράφων
ἐργαστηρίων τῆς Καστοριάς – ἔργα ἄλλων
ἐπωνύμων ζωγράφων καί ἐργαστηρίων) μέ
πλῆθος νέων, διαφωτιστικῶν στοιχείων γιά
ζωγράφους τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐκτενής «Περί-
ληψη» στά ἀγγλικά περιέχει τά κύρια σημεῖα
τῆς μελέτης, ἀκολουθούμενη ἀπό τήν ἐκτε-
ταμένη «Βιβλιογραφία». Τό τριπλό «Εὔρε-
τήριο» ἀξιοποιεῖ ἀποφασιστικά τόν πλοῦτο
τῶν πληροφοριῶν τῆς ὀγκώδους μελέτης. Ἡ
σημασία τοῦ βιβλίου ἐπικυρώθηκε πανηγυ-
ρικά καί μέ τή βράβεισή του ἀπό τήν Ἀκαδη-
μία Ἀθηνῶν (Μάρτιος 2020). Χάρης σε αὐτό τό
πολύχρονο καί πολύμοχθο ἔργο πού προη-

γήθηκε, πήρε σάρκα καί ὀστά ὁ λόγος ὕπαρ-
ξης καί λειτουργίας Βυζαντινοῦ Μουσείου
στήν πόλη, ἀλλά χύνεται ταυτόχρονα καί νέο,
πλούσιο φῶς στήν καλλιτεχνική παραγωγή
τῆς περιοχῆς στούς κρισιμότερους βυζαντι-
νοὺς καί πρώιμους μεταβυζαντινοὺς αἰῶνες.
Δίκαια, λοιπόν, βραβεύθηκε ἀπό τήν Ἀκαδη-
μία Ἀθηνῶν.

Τό 1989, μέ ἀφορμή τά ἐγκαίνια τοῦ Βυζα-
ντινοῦ Μουσείου τῆς πόλεως, ἡ ἴδρυση τοῦ
ὁποίου καί ἡ ἔγκριση τῆς σχετικῆς ἀρχιτε-
κτονικῆς μελέτης ὀφείλεται στόν ἀείμνηστο
Μανόλη Χατζηδάκη, ὁ τιμῶμενος εἶχε τήν
εὐκαιρία νά ὀργανώσει, ὡς μία μικρή πρό-
γευση τοῦ τελικοῦ corpus, τήν πρώτη ἐκθε-
ση τριάντα ὀκτώ εἰκόνων, προσωρινή τότε,
ἡ ὁποία διήρκεσε, παρά ταῦτα, γιά δεκαο-

Περιοδεύοντας στο Άγιον Όρος με «αυτόκίνητο ενός ίππου» (1972).

κτώ χρόνια, συντάσσοντας και έναν σύντομο αρχαιολογικό οδηγό (ἀριθ. IV. 3).

Επίσης, στην Καστοριά οργανώνει και επιβλέπει την αναστήλωση του αρχοντικού Ναντζή, καθώς και του ναού του Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη, τις τοιχογραφίες του οποίου συντήρησε και δημοσίευσε (μονογραφία ἀριθ. I. 11).

Η μέριμνα για την ανάδειξη της Καστοριάς ως ενός άκμαιου καλλιτεχνικού κέντρου επί σειρά αιώνων δέν σταμάτησε εδώ. Μετά από σύντομες έρευνες του Ε.Ν. Τσιγαρίδα σέ ναούς της πόλης και γειτονικών οικισμών ήλθαν στο φώς και δημοσιεύθηκαν άγνωστες τοιχογραφίες στους ακόλουθους δέκα ναούς (μονογραφία ἀριθ. I. 11), πού δέν συμπεριλαμβά-

νονται στό Λεύκωμα τών τοιχογραφιών ναών της πόλεως, πού εξέδωσε στή Θεσσαλονίκη τό 1953 ό άείμνηστος Στυλιανός Πελεκανίδης: Αγίου Στυλιανού (γύρω στό 1200), Αγίου Νικολάου του Τζώτζα (1360-1380), Αγίου Γεωργίου του Βουνοῦ (1368-1385), Αγίου Νικολάου του Πετρίτη (τελευταία είκοσαετία 14ου αί.), Αγίου Άλυπίου (1370-1385), Παναγίας Φανερωμένης (γύρω στό 1400), Αγίων Τριών (1400/1401), Αγίου Ίωάννου του Προδρόμου Όμονοιίας (τέλος του 14ου αί.), Κοιμήσεως Θεοτόκου στό Ζευγοστάσι (1431/2) και τοιχογραφίες του περιστώου του Αγίου Γεωργίου Όμορφοκλησιᾶς (1360-1380).

Τό σύνολο τών τοιχογραφιών αυτών, όπως και οι γνωστές από τό Λεύκωμα του Πελε-

Με τόν Γιάννη Τσαρούχη στή Βέροια (1981), αναζητώντας, κατ' έπιθυμία του, μιá φορητή εικόνα μέ «ύπέροχο πράσινο βάθος».

Στό Κίεβο μέ τόν μητροπολίτη Κίεβου καί καθηγητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, στά πλαίσια περιοδείας στήν τότε Σοβιετική Ένωση, ὕστερα ἀπό πρόσκληση τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας (1982).

κανίδη τοιχογραφίες σέ ἄλλους τρεῖς ναούς τῆς πόλης (Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, 1359-1360· Ἅγιο Ἀθανάσιο τοῦ Μουζάκη, 1383-1384· Ἅγιο Ἀνδρέα τοῦ Ρουσούλη, 1441/2), μαζί μέ τοιχογραφίες ἐργαστηρίων τῆς Καστοριᾶς σέ τέσσερις ναούς τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας στήν περιοχή τῆς Κορυτσᾶς (Borje, Bobostica) καί στό ἄλβανικό τμήμα τῆς Μεγάλης Πρέσπας

(Mali Grad, Globoko), ἀπέτελεσαν ἀντικείμενο εἰδικῆς, ὀγκώδους μονογραφίας (ἀριθ. Ι. 11), πού ἐκδόθηκε τό 2016 μέ τίτλο *Κέντρο ζωγραφικῆς τήν περίοδο των Παλαιολόγων (1360-1450)*. Ὁ ὑποψιασμένος ἀναγνώστης ἀνακαλύπτει ἐδῶ ἕναν πλούσιο ἀμητό καλλιτεχνικῶν ἐπιτευγμάτων, τά ὅποια ἀπλώνονται ἀπό τήν ἐποχή πού δικαιώνεται ἡ διδασκαλία

Καταγράφοντας τὰ εἰκονογραφικά προγράμματα τῶν ναῶν τῆς Βέροιας μέ τή συνάδελφο Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (1983).

τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καί ἐπικρατεῖ ἐπίσημα ὁ Ἡσυχασμός ἕως καί τίς ἀπαρχές τῆς Τουρκοκρατίας στήν πόλη τῆς Καστοριάς. Ἔτσι, ἀναδεικνύεται ἡ Καστοριά ὡς τό σημαντικότερο καλλιτεχνικό κέντρο στόν χῶρο τῆς Ἄνω Μακεδονίας κατά τήν ὑστερη περίοδο τῶν Παλαιολόγων καί τίς πρώτες δεκαετίες τῆς Τουρκοκρατίας στήν περιοχή (1360-1450). Παράλληλα, προσεγγίζονται θεμελιώδη ζητή-

ματα τῆς σύγχρονης ἔρευνας, ὅπως λ.χ. ὁ ρόλος τοῦ Ἡσυχασμοῦ στήν τέχνη, ἡ δράση τῶν μεγάλων ἀστικῶν καλλιτεχνικῶν κέντρων κατά τήν πρώιμη Τουρκοκρατία, οἱ θεολογικές ἀναταράξεις κατά τήν περίοδο τῆς ἀποκαλούμενης «αἰχμαλωσίας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» κ.λπ. Ἡ μονογραφία τοῦ Τσιγαρίδα ἀποτελεῖ γενναῖο ἔναυσμα καί σταθερή βάση πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση.

Ο τιμώμενος παραλαμβάνει τό βραβείο τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν ἀπό τόν ἀκαδημαϊκό Μανόλη Χατζηδάκη γιά τό βιβλίο του «Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Λατόμου Θεσσαλονίκης καί ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ τοῦ 12ου αἰῶνα» (1987).

Ἐπιπλέον, μέ τίς ἔρευνές του στήν Καστοριά καί μέ τή δημοσίευση εἴκοσι δύο εἰκόνων (ἄρθρο ἀριθ. III. 106 καί μονογραφία ἀριθ. I. 12) ἡ λεγόμενη «Σχολή Καστοριάς» τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 15ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα ἀναδεικνύεται στό πλέον ἀξιόλογο καλλιτεχνικό ρεῦμα τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, μετά τήν Κρητικὴ Σχολή, στά πρῶιμα τουρκοκρατούμενα Βαλκάνια. Μάλιστα γιά τό ἔργο τῶν ἀνωτέρων ζωγράφων τῆς «Σχολῆς» στήν πόλη τῆς Καστοριάς, στή Θεσσαλία, Μακεδονία καί στόν εὐρύτερο βαλκανικό χῶρο βρίσκεται, ἐξ ὅσων γνωρίζω, στό τελικό στάδιο εἰδική μονογραφία ἐκ μέρους τοῦ τιμωμένου.

Παράλληλα, ἐπεσήμανε στήν Καστοριά εἰκόνες τίς ὁποῖες ἀπέδωσε στους ζωγράφους Φράγκο Κατελάνο (ἄρθρο ἀριθ. III. 123), Ἰωάννη ἀπό τή Γράμμοστα (ἄρθρο III. 120) καί Ἀντώνιο (ἄρθρο III. 124).

Μέ τίς ἔρευνές του σέ ναούς τῆς Καστοριάς ἐπεσήμανε, ἐπίσης, ἕναν σημαντικὸ ἀριθμὸ εἰκόνων Κρητικῆς Σχολῆς, οἱ ὁποῖες ἔχουν χρονολογηθεῖ ἀπό τό τέλος τοῦ 15ου ἕως τό δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰῶνα. Στό σχετικὸ ἄρθρο (ἀριθ. III. 109) ἀποδεικνύει ὅτι οἱ εἰκόνες αὐτές εἶναι προϊόντα εἰσαγωγῆς ἐμπόρων τῆς πόλεως ἀπό τήν Ἰταλία, μάλιστα ἀπό τή Βενετία. Ἐλλεῖπει ἄλλων ἱστορικῶν στοιχείων, οἱ εἰκόνες αὐτές συνιστοῦν μαρτυρία τῶν οἰκονομικῶν καί κατ' ἐπέκταση πολιτιστικῶν καί καλλιτεχνικῶν σχέσεων πού ἀναπτύσσει ἡ οἰκονομικῶς εὐρωστὴ κοινότητα τῆς Καστοριάς μέ τή Δύση (βλ. καί ἄρθρο ἀριθ. III. 30) καί κυρίως τή Βενετία.

Τό συνολικὸ δημοσιευμένο ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Τσιγαρίδα γιά τήν Καστοριά συμποσοῦται σέ τρεῖς μονογραφίες (ἀριθ. I. 3, 11, 12), τριάντα ἑπτὰ ἄρθρα, τριάντα τρία λήμματα εἰκόνων σέ καταλόγους ἐκθέσεων (ἀριθ.

Ξενάγηση τῶν ἐπισήμων στά ἐγκαίνια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Καστοριάς (1989).

V. 1-4, 6-11, 13-14), ὡς καί ἕναν ἀρχαιολογικό ὁδηγό (ἀριθ. IV. 3).

Στόν νομό Γρεβενῶν, στό καθολικό τῆς Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στό Τορνίκι, ἐντόπισε τοιχογραφίες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν πρῶιμη ἔκφραση ἐνός ἀνώνυμου ζωγράφου τῆς λεγόμενης «Σχολῆς Καστοριάς» (ἄρθρο ἀριθ. III. 118). Στόν ἴδιο νομό ἐπιβλέπει τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ζάβορδας, πού ἀποδίδονται στόν Φράγκο Κατελάνο.

Ἐπίσης, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στόν Βελβεντό τοῦ νομοῦ Κοζάνης ἐντόπισε τοιχογραφίες, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται γύρω στό 1200 καί στόν 15ο αἰώνα (ἄρθρα ἀριθ. III. 13, 20). Ἀκόμη, σέ συνεργασία μέ τήν Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα πραγματοποίησε ἔρευνες σέ εἰκόνες καί τοιχογραφίες τῶν ναῶν τῆς περιοχῆς, τῶν ὁποῖων δημοσίευσαν τά ἀποτελέσματα (ἄρθρο ἀριθ. III. 13). Ἐπίσης, στή Σιάτισσα διέσωσε ἀπό τήν κατάρρευση, μέ τήν ἀπαλλοτρίωση καί τήν ἀναστήλωση πού ἀκολούθησε, τά ἀρχοντικό Μαλιόγκα (Ἀργυριάδη) καί συντήρησε τίς πολύ σημαντικές τοι-

χογραφίες του. Στήν ἴδια τήν Κοζάνη προέβη στίς ἀπαραίτητες ἐνέργειες γιά τήν ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἀρχοντικοῦ τοῦ Γεωργίου Λασσάνη, τοῦ γνωστοῦ Κοζανίτη λογιῶ καί πολιτικοῦ (1793-1870), τό ὁποῖο ἀναστήλωσε.

Στήν πόλη τῆς Βέροιας ἀναστήλωσε μιὰ σειρά ναῶν βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν χρόνων, ὅπως τῆς Παλαιᾶς Μητρόπολης, Ἁγίων Κηρύκου καί Ἰουλίπτας, Ἁγίας Παρασκευῆς, Παναγίας Παλαιοφορίτισσας, Ἁγίου Παταπίου, Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μικροῦ, Ἁγίου Νικολάου Λαμαρινᾶ, Ἁγίου Νικολάου Γούρνας, Χριστοῦ Παντοκράτορος, Ἁγίας Ἄννης κ.ἄ. Ἐπίσης, ἀποκατέστησε μέ ἀναστηλωτικές ἐργασίες τό δίδυμο τουρκικό λουτρό τῆς πόλης.

Παράλληλα, ἐρευνώντας τούς ναούς τῆς Βέροιας, καταγράφοντας τά εἰκονογραφικά τους προγράμματα μαζί μέ τή συνάδελφο Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα καί φωτογραφίζοντας τίς τοιχογραφίες τους, ἐντόπισε ἢ ἀποκάλυψε κάτω ἀπό ἐπιχρίσματα καί κονιάματα βυζαντινές τοιχογραφίες στούς ναούς Ἁγίας Παρασκευῆς, Ἁγίου Σάββα Κυριώτισσας, Ἁγίου Γεωργίου Γραμματικοῦ, Ἁγίου Γεωρ-

Στήν Τιφλίδα μέ τή συνάδελφο Svetlana Tomekonicé σέ Συνέδριο τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Γεωργίας (1989).

Στήν Κολωνία μέ τήν ἀκαδημαϊκό Χρύσα Μαλτέζου σέ Συνέδριο γιά τήν αὐτοκράτειρα Θεοφανώ (1991).

γίου Μικροῦ, καθώς καί στόν μή σωζόμενο σήμερα ναό τῆς Παναγίας τῆς Κυριώτισσας. Ἐφερε, ἐπίσης, στό φῶς τοιχογραφίες τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 15ου αἰώνα στούς ναούς Ἁγίας Ἄννης, Ἁγίου Νικολάου Γούρνας, Ἁγίων Θεοδώρων, Παναγίας Παλαιοφορίτισσας,

Παναγίας Κυριώτισσας καί Παναγίας Γοργοπηκόου. Οἱ τοιχογραφίες τῶν ὡς ἄνω ναῶν δημοσιεύτηκαν ἀπό τόν τιμώμενο, μετά τή συντήρησή τους, σέ σειρά ἄρθρων (βλ. ἀριθ. III. 12, 16, 22, 24, 27, 28, 32, 82, 84, καί ἄρθρο στόν συλλογικό τόμο ἀριθ. II. 5). Δημοσίευσε

Στήν Κωνσταντινούπολη με τόν άκαδημαϊκό Π. Βοκοτόπουλο με άφορμή τήν ένθρόνιση τοϋ Οίκουμενικοϋ Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου (1991).

έπίσης τίς άποτοιχισμένες τοιχογραφίες (τέλους 14ου-15ου αί.) τοϋ μή σωζόμενου σήμερα ναοϋ τής Παναγίας Φωτίδας (μονογραφία άριθ. Ι. 3).

Ώστόσο, τό σημαντικότερο έργο τοϋ τιμωμένου στή Βέροια ήταν ή άπομάκρυνση άπό τόν χῶρο τής Παλαιᾶς Μητροπόλεως, μιᾶς άπό τίς σημαντικότερες σωζόμενες μεσοβυζαντινές βασιλικές, μετά άπό μακροχρόνια καί έπίμονη προσπάθεια, ένός σώματος προσκόπων καί ένός κατηχητικοϋ σχολείου, πού στεγάζονταν έκεϊ πρίν άπό τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο. Μετά τήν άπελευθέρωση τοϋ ναοϋ άπό άλλότριες χρήσεις καί τόν έντοπισμό τοιχογραφιῶν κάτω άπό παχύ στρώμα κονιάματος, πού τίς κάλυψε όταν

ο ναός έγινε τζαμί, προχώρησε τήν περίοδο 1972-1975 (πρβλ. άρθρα άριθ. ΙΙΙ. 4, 6, 7) στή σταδιακή άποκάλυψη καί συντήρηση τοϋ διακόσμου τοϋ ναοϋ, μέ έπιβλέποντα τόν άείμνηστο συντηρητή έργων τέχνης καί ζωγράφου Φώτη Ζαχαρίου. Ο διάκοσμος αυτός, πού σώζεται σέ ιδιαίτερα μεγάλη έκταση καί καλύπτει όλες σχεδόν τίς έπιφάνειες τοϋ ναοϋ, χρονολογεΐται άπό τό τέλος τοϋ 12ου έως τίς πρώτες δεκαετίες τοϋ 14ου αιώνα καί άποτελεΐ ένα ιδιαίτερα σημαντικό σύνολο. Για τίς τοιχογραφίες αυτές, έκτός άπό τίς πρόδρομες ανακοινώσεις του (βλ. άρθρα άριθ. ΙΙΙ. 12, 14, 19) καί μέ βάση τή λεπτομερή φωτογράφιση, ο Τσιγαρίδας συντάσσει είδική μονογραφία.

Ξενάγηση τῆς Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ Α. Ψαρούδα-Μπενάκη στήν Ἐκθεση «Χριστιανική Χαλκιδική» στόν πύργο τῆς Οὐρανούπολης (1992).

Λευκωσία, στήν εἴσοδο τοῦ προεδρικοῦ μεγάρου, μέ τόν πρόεδρο τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας Γλαῦκο Κληρίδη καί τόν καθηγούμενο τῆς μονῆς Βατοπαιδίου πανοσιολογιώτατο ἀρχιμανδρίτη Ἐφραίμ (1993).

Ὁ αἰμίμηστος ἀκαδημαϊκός Μανόλης Χατζηδάκης, ἔχοντας ὑπόψιν τό σημαντικό ἐρευνητικό καί ἐπιστημονικό ἔργο πού ἐπέτελεσε ὁ τιμώμενος στή Βέροια, τοῦ ἀνέθεσε, στό πλαίσιο τοῦ προγράμματος γιά τό «Σύνταγμα τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ἑλλάδος» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τό

Εὐρετήριο τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τῆς Βέροιας. Μετά τήν ἐκδημία τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη τοῦτο συντάσσεται ἀνεξάρτητα ἀπό τό πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας σέ συνεργασία μέ τήν Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα καί ἐκτείνεται χρονολογικά ἔως καί τόν 16ο αἰώνα.

Στή μονή Βατοπαιδίου παρέχοντας οδηγίες για τή συντήρηση τῶν φορητῶν εἰκόνων (1993).

Τό συνολικό ἐπιστημονικό ἔργο γιά τή Βέροια τοῦ Τσιγαρίδα ἀνέρχεται σέ μία μονογραφία (ἀριθ. I. 3) καί σέ δεκαέξι ἄρθρα. Ὅπως στήν Καστοριά, ἔτσι καί ἐδῶ διευρύνθηκε, μέ τό πλῆθος τῶν ἐργασιῶν, ἡ εἰκόνα γιά τήν καλλιτεχνική φυσιογνωμία αὐτῆς τῆς σημαντικῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς πόλης, ὥστε νά ἀντιλαμβανόμεθα καλύτερα τό περιβάλλον, ὅπου ἔδρασε ἐδῶ τόν 14ο αἰ. ὁ Θεσσαλονικέας ζωγράφος Γεώργιος Καλλιέργης (ναός Χριστοῦ, 1315), «Θεσσαλίας ὄλης ἄριστος ζωγράφος», ὅπως αὐτοσυστήνεται.

Στόν νομό Πιερίας ἐντοπίζει καί ἀναστηλώνει τόν μεσοβυζαντινό ναό τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στήν Κονταριώτισσα καί ἀποκαλύπτει καί συντηρεῖ τίς τοιχογραφίες τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνα (ἄρθρο ἀριθ. III. 6).

Στήν πόλη τῆς Ἐδεσσας προβαίνει στήν ὀργάνωση ἐργασιῶν ἀναστήλωσης τῆς Παλαιᾶς Μητροπόλεως (ἄρθρο ἀριθ. III. 92) καί ἀποκαλύπτει, κάτω ἀπό παχύτατα κονιάματα, τοιχογραφίες τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 14ου αἰῶνα, τίς ὁποῖες καί δημοσιεύει (μονογραφία ἀριθ. I. 3).

Στή Θεσσαλονίκη, ἔδρα τήν ἐποχή ἐκείνη τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μέ χῶρο εὐθύνης ἀπό τή Μεγάλη Πρέσπα ἕως τό Διδυμότειχο, ὑπηρετεῖ ἀπό τό 1969 ἕως τό 1975, μέ προῖσταμένους διαδοχικά τόν Μύρωνα Μιχαηλίδη καί τόν ἀείμνηστο Παῦλο Λαζαρίδη. Ἡ θητεία του στήν Ἐφορεία τήν περίοδο 1969-1973 διεξήχθη κάτω ἀπό ἰδιαίτερα ἀντίξοες ὑπηρεσιακές συνθῆκες (παντελής ἔλλειψη ἐπιστημονικοῦ καί τεχνικοῦ προσωπικοῦ, ἀπουσία μέσων μετακίνησης κ.λπ.), ἀδιανόητες γιά τούς νεότερους τῶν συναδέλφων. Γ' αὐτούς τούς λόγους καί προκειμένου νά ἀνταποκριθεῖ ἀποτελεσματικά στά ὑπηρεσιακά του καθήκοντα, μέ τίς συχνές μετακινήσεις κάθε μήνα ἐκτός ἔδρας στόν χῶρο τῆς ἐκτεταμένης γεωγραφικά Ἐφορείας, τό συγγραφικό ἐπιστημονικό του ἔργο τήν περίοδο αὐτή ὑπῆρξε ἰδιαίτερα περιορισμένο (ἄρθρα ἀριθ. III. 2-7).

Τήν ἴδια περίοδο τό ἔργο του στή Θεσσαλονίκη ἀφορᾶ κυρίως σέ ἀνασκαφές οἰκοπέδων, ἀποτέλεσμα τῆς ἔντονης οἰκοδομικῆς δραστηριότητος στήν πόλη. Παράλληλα, ὀργανώνει καί ἐπιβλέπει τίς ἀναστηλωτικές ἐργασίες

Ξενάγηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ.κ. Βαρθολομαίου στήν Ἐκθεση εἰκόνων καί κειμηλίων τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, στόν Πύργο τῆς μονῆς (1994).

στόν παλαιοχριστιανικό ναό τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, καθολικοῦ τῆς μονῆς Λατόμου, ἐργασίες πού στάθηκαν σωτήριες γιά τό μνημεῖο στόν καταστροφικό σεισμό, πού ἐπληξε τήν πόλη τό 1978. Τότε ἀποκαλύφθηκαν στόν ναό ἐξαιρετικῆς ποιότητος βυζαντινές τοιχογραφίες, οἱ ὁποῖες ἀπέτελεσαν τό θέμα τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, *Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Λατόμου Θεσσαλονίκης καί ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ τοῦ 12ου αἰώνα* (μονογραφία ἀριθ. 1. 2). Τό βιβλίο, μετὰ ἀπό πρόταση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, τιμήθηκε τό 1987 μέ βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Στή Θεσσαλονίκη, ἐπίσης, προβαίνει στήν ὀργανωμένη ἐπίβλεψη ἐργασιῶν ἀναστήλωσης στά βυζαντινά τείχη τῆς πόλεως, στόν βυζαντινό λουτρόνα, στή διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὁρφانوῦ καί στή συντήρηση τῶν παλαιο-

χριστιανικῶν ψηφιδωτῶν τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου (ἄρθρο ἀριθ. III. 4). Ἀνασκάπτει, ἐπίσης, τήν παλαιοχριστιανικὴ βασιλική στό Πανόραμα Θεσσαλονίκης, τήν ὁποία καί διασώζει μέ τήν ἀπαλλοτρίωση τοῦ οἰκοπέδου (βλ. ἄρθρα ἀριθ. III. 4, 6, 7).

Τὴν ἴδια περίοδο προβαίνει στήν ὀργάνωση καί ἐπίβλεψη ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως σέ μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, καθὼς καί σέ περιορισμένης ἔκτασης ἐργασίες συντήρησης καί καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Χιλανδαρίου.

Τό ἴδιο διάστημα ἀνασκάπτει στή Σιθωνία τῆς Χαλκιδικῆς δύο παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές στήν περιοχή τῆς Νικήτης, ὅπως καί στήν Καλλιθέα τῆς Κασσάνδρας (ἄρθρα ἀριθ. III. 4-9).

Παρά τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Θεσσαλονίκης, στήν ὁποία δὲν ἐπανῆλθε ἔως

Στίς Βρυξέλλες με τή συνάδελφο L. Hadermann-Misguich καί τήν Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα μετά από διάλεξη στό έκεῖ Πανεπιστήμιο (1994).

τό 1996, χρόνο παραιτήσεώς του από τήν Αρχαιολογική Υπηρεσία, δέν ἔπαψε νά διατηρεῖ τό ἐπιστημονικό του ἐνδιαφέρον γιά τήν πόλη. Τό 1979 δημοσιεύει, σέ συνεργασία μέ τήν Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, μονογραφία μέ τίτλο *Κατάλογος Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης* (μονογραφία ἀριθ. I. 1). Τό 1986, ὅπως εἶδαμε, δημοσιεύει τή διδακτορική του διατριβή γιά τίς τοιχογραφίες τῆς μονῆς Λατόμου (μονογραφία ἀριθ. I. 2) καί τό ἐπόμενο ἔτος συντάσσει ἀντίστοιχα τόν ἀρχαιολογικό ὁδηγό *Μονή Λατόμου (Ὅσιος Δαβίδ)* (ἀριθ. IV. 1), ὁ ὁποῖος ἐπανεκδόθηκε τό 1998 ἑλληνικά καί ἀγγλικά (ἀριθ. IV. 1α). Τό 2008 βλέπει τό φῶς ἡ ἐπίσης σπουδαία μονογραφία *Οἱ τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου (1302/3). Ἔργο του Μανουήλ Πανσέληνου στη Θεσσαλονίκη* (ἀριθ. I. 7), πού ξεκαθαρίζει ἀποφα-

σιστικά τή θέση τοῦ κορυφαίου ζωγράφου στό καλλιτεχνικό κλίμα τῆς πόλης. Ἀφιερῶνει, ἐπίσης, δύο ἄρθρα στίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν (ἀριθ. III. 99, 104), ὅπου τίς ἀναχρονολογεῖ τοποθετώντας στό τρίτο τέταρτο – ἀντί τῆς ἕως τότε ἀποδεκτῆς χρονολόγησης στήν πρώτη δεκαπενταετία – τοῦ 14ου αἰώνα, τίς συνδέει δέ μέ τήν καλλιτεχνική δραστηριότητα τοῦ Γεωργίου Καλλιέργη. Δύο περαιτέρω ἄρθρα ἀναφέρονται στίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης (ἀριθ. III. 91, 105). Ἀκόμη ἐντοπίζει στόν ναό τῆς Νέας Παναγίας τοιχογραφίες τοῦ 18ου αἰ., ἔργο τοῦ Δαβίδ ἀπό τή Σελενίτζα τῆς Ἀλβανίας, τίς ὁποῖες καί δημοσιεύει (ἀριθ. III. 33). Ἐπίσης, σέ συλλογικό τόμο (ἀριθ. II. 8) δημοσιεύεται βαρυσήμαντο ἄρθρο του μέ θέμα *Ἡ μνημειακή ζωγραφική στην Θεσσαλονίκη κατά την μέση και ὕστερη βυζαντινή περίοδο /*

Μέ φοιτητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ σέ ἐκπαιδευτική ἐκδρομὴ (1998).

Στό Dumbarton Oaks τῶν ΗΠΑ μέ συνέδρους τοῦ Συμποσίου γιά τή βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη (2001).

Monumental Painting in Thessaloniki in the Middle and Late Byzantine Period. Ἐδῶ συνοψίζεται ὁλόκληρη ἡ σύγχρονη προβληματική γιά σωρεία σοβαρῶν θεμάτων, ὅπως: χρονολόγηση ἢ/καί ἀναχρονολόγηση μνημείων-κλειδιῶν, δράση ἐπωνύμων καί ἀνωτύμων ζωγράφων, ἀνάδειξη τοῦ κυρίαρχου ρόλου τῆς Κωνσταντινούπολης ὡς κέντρου

στή διαμόρφωση τῶν καλλιτεχνικῶν ρευμάτων κατὰ τὴν περίοδο τῶν Παλαιολόγων, ἀπ' ὅπου διαχέονται στὴν περιφέρεια, καί κατὰ συνέπεια ἡ ἀδόκιμη χρήση τῶν ὄρων «σχολὴ Milutin» ἢ «σχολὴ Θεσσαλονίκης». Ἀκόμη, τονίζεται ὁ σοβαρὸς ρόλος τοῦ Ἰσχυασμοῦ στὴ διάπλαση τῆς τέχνης κατὰ τὴν ὀψιμὴ παλαιολόγεια περίοδο κ.ἄ. Στό τελικό

Στή Μόσχα με την Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα για τό Συνέδριο «Andrej Roubliev» (2008).

στάδιο βρίσκεται μονογραφία για τή βυζαντινή ζωγραφική σέ ναούς τῆς Θεσσαλονίκης (9ος-15ος αἰ.), ἡ ὁποία πρόκειται νά ἐκδοθεῖ στίς ἀρχές τοῦ 2021. Τό συνολικό ἐπιστημονικό του ἔργο γιά τή Θεσσαλονίκη ἀνέρχεται σέ τρεῖς μονογραφίες (ἀριθ. I. 1, 2, 7), σέ ἕνδεκα ἄρθρα καί ἕναν ἀρχαιολογικό ὁδηγό (ἀριθ. IV. 1).

Στόν Ἅγιο Νικόλαο τοῦ νομοῦ Σερρών ἐντοπίζει μεσοβυζαντινό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅπου κάτω ἀπό ἐπιχρίσματα ἀποκαλύπτει τοιχογραφίες τῆς ὑστεροκομνήνειας περιόδου (ἄρθρο ἀριθ. III. 2). Δημοσιεύει, ἐπίσης, ἄγνωστες φορητές εἰκόνες τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ (18ος αἰ.) ἀπό ναό τῆς πόλης τῶν Σερρών (ἄρθρα ἀριθ. III. 101, 108).

Τήν περίοδο 1975-1977 καί 1985-1996 διευθύνει τή 10η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μέ χῶρο εὐθύνης τή Χαλκιδική καί τό Ἅγιον Ὄρος. Ἔτσι, στή Χαλκιδική συνεχίζει τό ἔργο καταγραφῆς εἰκόνων καί ἄλλων κειμηλίων, πού εἶχε ἀρχίσει ὁ προκάτοχός του, ὁμότιμος καθηγητής σήμερα Νικόλαος Νικο-

νάνος, ἐνῶ παράλληλα ὀργανώνει ἀναστηλωτικές ἐργασίες σέ πύργους τῆς Χαλκιδικῆς (Νέα Φώκεια, Στάγειρα, Οὐρανούπολη), στά τεῖχη τῆς Ποτειδαίας καί τῆς Τορώνης, στόν ναό τῆς Παναγίας στήν Καλάνδρα (ἄρθρα III. 8, 9). Ἀνασκάπτει, ἐπίσης, παλαιοχριστιανική βασιλική στήν Τορώνη. Στόν ἀρσανά τοῦ Πύργου τῆς Οὐρανούπολης διοργανώνει τό 1992 ἐνδιαφέρουσα Ἐκθεση μέ σκοπό τήν ἀνάδειξη τῆς Χριστιανικῆς Χαλκιδικῆς, τήν ὁποία ἐγκαινίασε ἡ τότε Ὑπουργός Πολιτισμοῦ, ἀκαδημαϊκός Ἄννα Ψαρούδα-Μπενάκη, καί ἐκδίδει σχετικό ὁδηγό τῆς Ἐκθεσης (ἀριθ. IV. 2). Ἐντοπίζει, ἐπίσης, καί δημοσιεύει (ἀριθ. III. 114) ἕναν βυζαντινό, μεγάλο ἀερα-ἐπιτάφιο στήν Ὀρμύλια Χαλκιδικῆς.

Ὅστόσο, τό κύριο βάρος τοῦ ὑπηρεσιακοῦ, ἐρευνητικοῦ καί ἐπιστημονικοῦ του ἔργου στρέφεται στό Ἅγιον Ὄρος, τήν ἀγιώνυμο μοναστική πολιτεία, στήν ὁποία προσέφερε τίς ὑπηρεσίες του συνολικά γιά δεκαοκτώ χρόνια σέ τρεῖς περιόδους, ἀπό τά τριάντα συνολικά πού ὑπηρετήσε στήν Ἀρχαιολογική

Στό Βελιγράδι, στό φιλόξενο σπίτι τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ G. Subotić καί τῆς συζύγου του, μέ τούς Engelina Smirnova, Valentino Pace, Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα καί Ljubomir Maksimović (2010).

Ἵπηρεσία. Κατά τή μακρά του αὐτή θητεία στό Ἅγιον Ὄρος, πέρα ἀπό τήν ἀνεπανάληπτη ἐμπειρία τῆς ἐπαφῆς μέ τήν πνευματικότητα τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ καί τή γνωριμία μέ προσωπικότητες τοῦ ἀγιορείτικου κόσμου ἀλλά καί ἀπλῶν μοναχῶν, φορέων τοῦ ἀσκητικοῦ μοναχισμοῦ τῆς ἀγιώνυμης πολιτείας, εἶχε τήν ἐξαιρετική εὐκαιρία νά ἔλθει σέ συχνή ἐπαφή μέ πλῆθος μοναδικῶν ἔργων βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς τέχνης – τοιχογραφίες, φορητές εἰκόνες, χειρόγραφα εἰκονογραφημένα, ἔργα μικροτεχνίας κ.ἄ. – σέ μιά ἀδιάσπαστη συνέχεια ἀπό τόν 10ο ἕως καί τόν 19ο αἰώνα, τά ὁποῖα πλούτισαν καί διεύρυναν τίς γνώσεις του καί τούς ἐπιστημονικούς του προβληματισμούς.

Ὁργανώνει στό Ἅγιον Ὄρος ἐργασίες ἀναστήλωσης στίς μονές Σταυρονικήτα, Παντοκράτορος, Ἰβήρων, Ξενοφώντος, Κουτλουμουσίου, ὅπως καί καταγραφές εἰκόνων στίς μονές Χιλανδαρίου, Κουτλουμουσίου, Παντοκράτορος, Λαύρας καί Ἁγίου Παύλου. Ἐπίσης, συνεχίζει τή συντήρηση περγαμηνῶν καί χαρτῶν κωδίκων, τήν ὁποία εἶχε ξεκινή-

σει ὁ προκάτοχός του, καί ὀργανώνει σταδιακά τή συστηματική συντήρηση ψηφιδωτῶν, τοιχογραφιῶν καί φορητῶν εἰκόνων. Εἰδικότερα, πραγματοποιεῖ συντήρηση τῶν ψηφιδωτῶν καί τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Βατοπαιδίου, ἀφαιρεῖ τίς ἐπιζωγραφίες τῶν τοιχογραφιῶν στό καθολικό τῆς μονῆς Παντοκράτορος, ὅπου ἀποκαλύπτονται βυζαντινές τοιχογραφίες (1360-1370), ὅπως καί στό παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τῆς μονῆς Βατοπαιδίου (1371 ἤ τέλος 14ου-ἀρχές 15ου αἰ.), καθώς καί στό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς μονῆς Ξενοφώντος (δεύτερο ἢ τρίτο τέταρτο τοῦ 13ου αἰ.). Συντηρεῖ τίς τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Διονυσίου (1547), τοῦ παρεκκλησίου Ἁγίου Γεωργίου τῆς μονῆς Ἁγίου Παύλου (1552), τῆς Τραπέζης τῆς μονῆς Ξενοφώντος (τέλος 15ου αἰ.), τῆς Τραπέζης τῆς μονῆς Φιλοθέου (1540), τῆς Τραπέζης τῆς μονῆς Χιλανδαρίου (1621) καί τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Γρηγορίου (1779). Ἐγκαινιάζει, ἐπίσης, τή συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας (1535), ἔργο

Βράβευση τοῦ τιμωμένου ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Βατοπαιδίου γιὰ τὸ πολὺπλευρο ὑπηρεσιακὸ καὶ ἐπιστημονικὸ του ἔργο πρὸς τὴ μονή (2017).

τοῦ Θεοφάνη τοῦ Κρητός. Ἡ μακρὰ αὐτή, συστηματικὴ συντήρηση τοιχογραφιῶν σὲ σημαίνοντα καθολικὰ καὶ Τράπεζες ἀνοίγει νέους δρόμους στὴν ἔρευνα τῆς ἀγιορείτικης παράδοσης στὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ καὶ στὰ εἰκονογραφικὰ προγράμματα.

Ὁργανώνει, παράλληλα, τὴ συντήρηση εἰκόνων στὶς μονές – ὁ συνολικὸς τους ἀριθμὸς ὑπερβαίνει τίς 800! Πρόκειται γιὰ εἰκόνες ποὺ ἀνήκουν στὸ Πρωτάτο καὶ στὶς μονές Λαύρας, Βατοπαιδίου, Ἰβήρων, Διονυσίου, Παντοκράτορος, Κουτλουμουσίου, Καρακάλλου, Ἁγίου Παύλου, Ξενοφώντος καὶ Γρηγορίου. Χάρης στὸν μεγάλο αὐτὸν ἀριθμὸ συντηρημένων εἰκόνων ἔντεκα μονῶν κατέστη δυνατὴ, κατὰ τὴν περίοδο τῆς μεγάλης Ἐκθεσης «Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους» (Θεσσαλονίκη 1997), ἡ ἔκδοση καταλόγων τῶν εἰκόνων τοῦ Πρωτάτου καὶ τῶν μονῶν Ξενοφώντος, Παντοκράτορος, Ἁγίου Παύλου (συλλογικὸς τόμος ἀριθ. II. 3)· σὲ λίγο μεταγε-

νέστερο χρόνο (2006) ἀκολούθησε ἡ ἔκδοση τῶν βυζαντινῶν εἰκόνων καὶ ἐπενδύσεων τῆς μονῆς Βατοπαιδίου (μονογραφία ἀριθ. I. 6, 6α, 6β) καὶ τὸ 2011 τῆς μονῆς Καρακάλλου (συλλογικὸς τόμος ἀριθ. II. 7, 7α-7γ).

Παράλληλα, ὀργανώνει Ἐκθεση εἰκόνων στὴ μονὴ Παντοκράτορος, καθὼς καὶ Ἐκθέσεις εἰκόνων καὶ κειμηλίων στὶς μονές Καρακάλλου καὶ Κουτλουμουσίου. Τὴν τελευταία Ἐκθεση ἐγκαινίασε ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος. Ἐπίσης ὁ τιμωμένος ἦταν ὁ ἐπιστημονικὸς σύμβουλος τῆς μεγάλης Ἐκθεσης ποὺ ὀργανώθηκε τὸ 2003 στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τίς τοιχογραφίες τοῦ Πρωτάτου, γράφοντας καὶ τὸν σχετικὸ ὁδηγὸ (ἀριθ. IV. 4).

Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ – τεράστιου σέ ἔκταση καὶ ὑποδειγματικοῦ σέ ποιότητα – ἔργου συντήρησης καὶ παράλληλα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ τιμωμένου σὲ μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὑπῆρξε ἡ παραγωγή καὶ δημοσίευση

Στή μονή Σίμωνος Πέτρα με τόν λόγιο ιερομόναχο Ίουστίνο καί προσωπικούς φίλους του τιμωμένου (2017).

ένός έκτεταμένου, ιδιαίτερα σημαντικού ἀριθμοῦ δημοσιευμάτων, μέ τίς ὁποῖες ἤλθαν στό φῶς νέα στοιχεῖα γιά τή μνημειακή ζωγραφική στόν ἱερό Ἄθωνα ἀπό τόν 10ο ἕως τόν 16ο αἰώνα, ὅπως καί μέγας ἀριθμός ἀγνώστων φορητῶν εἰκόνων ἀπό τόν 12ο ἕως τόν 17ο αἰώνα.

Εἰδικότερα, δημοσιεύει ἕξι μονογραφίες, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ πρώτη (ἀριθ. I. 3) ἀφορᾶ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Παντοκράτορος, τῆς μονῆς Χιλανδαρίου, τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς μονῆς Ξενοφώντος καί τοῦ κελλίου τοῦ Ἁγίου Προκοπίου. Ἄλλες πέντε μονογραφίες του ἀναφέρονται στό ἔργο τοῦ Μανουήλ Πανσέληνου (ἀριθ. I. 4), στίς εἰκόνες τῆς μονῆς Βατοπαιδίου (ἀριθ. I. 6, 6α, 6β), στίς θαυματουργές εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Ὁρους (ἀριθ. I. 8), στίς τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στή Μονή Ἁγίου Παύλου (ἀριθ. I. 9) καί στίς τοιχογραφίες καί τίς εἰκόνες τοῦ Θεοφάνη τοῦ Κρητός σέ μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί στή

μονή τοῦ Ἁγ. Νικολάου Ἀναπαυσᾶ στή Μετέωρα (ἀριθ. I. 5, 10).

Ἐπίσης, δημοσιεύει έκτεταμένα κείμενα σέ ἕξι συλλογικούς τόμους γιά τά ψηφιδωτά, τίς βυζαντινές τοιχογραφίες καί τίς φορητές εἰκόνες τῆς μονῆς Βατοπαιδίου (ἀριθ. II. 1, 2), τίς βυζαντινές εἰκόνες τῆς μονῆς Ἁγίου Παύλου (ἀριθ. II. 3) καί τίς φορητές εἰκόνες τῆς μονῆς Καρακάλλου ἀπό τόν 14ο ὡς τό τέλος τοῦ 17ου αἰώνα (ἀριθ. II. 7, 7α, 7β). Ἀκόμη, μέ σειρά ἄρθρων κομίζει νέα στοιχεῖα καί ἀναδεικνύει τήν καλλιτεχνική δραστηριότητα στό Ἅγιον Ὄρος κορυφαίων ζωγράφων: Μανουήλ Πανσέληνου (μονογραφία ἀριθ. I. 4), Θεοφάνη τοῦ Κρητός (μονογραφία ἀριθ. I. 10, ἄρθρα ἀριθ. III. 29, 35, 54, 55), Ἀντωνίου (μονογραφία ἀριθ. I. 9) καί Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ (συλλογικός τόμος ἀριθ. II. 7γ). Ἐπίσης ιδιαίτερα μέγας καί σημαντικός εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν λημμάτων (123) πού δημοσιεύει σέ καταλόγους Ἐκθέσεων (ἀριθ. V. 5, 12, 15)

Συνομιλώντας με τόν οίкуμηνικό πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κ.κ. Βαρθολομαίο στήν Έκθεση εικότων του Πατριαρχικού Ίδρύματος Μελετών στή μονή Βλατάδων τής Θεσσαλονίκης (2018).

στήν Ελλάδα καί τό έξωτερικό, πού άφοροῦν τοιογογραφίες καί κατεξοχήν φορητές εικόνες.

Μέ τό συνολικό του έργο στό Άγιον Όρος, τόν τεράστιο, σέ όγκο σελίδων, άριθμό δημοσιευμάτων καί καλύπτοντας εύρύτατο χρονικό διάνυσμα (άπό τόν 10ο έως τόν 19ο αιώνα), ό συγγραφέας άναδεικνύει τή μνημειακή ζωγραφική καί τήν τέχνη τών εικότων στίς μονές του Άθω όσο κανένας άλλος έπιστήμονας μέχρι σήμερα, άν δέν πέφτουμε έξω στίς έκτιμήσεις μας. Συνοπτικά, συνέγραψε δώδεκα μονογραφίες (άριθ. Ι. 1-12), συνεργάστηκε μέ έκτενή κείμενα σέ έξι συλλογικούς τόμους (άριθ. ΙΙ. 1-4, 6-7, 7α-7γ), δημοσίευσε πενήντα άρθρα, έκατόν είκοσι τρία λήμματα σέ καταλόγους Έκθέσεων καί έναν άρχαιολογικό οδηγό (άριθ. ΙV. 4). Αυτόδικαίως κατατάσσεται στους κορυφαίους τής άδιάσπαστης αλυσίδας άρχαιολόγων, πού διερευνοῦν τήν τέχνη τής Άθωνικής Πολιτείας άπό τόν 19ο αί. μέχρι τίς μέρες μας.

Τέλος, πέραν τών τεσσάρων άρχαιολογικών οδηγών (άριθ. ΙV. 1-4), δημοσιεύει έννέα

έκλαϊκευτικά κείμενα (άριθ. VII. 1-10) γιά τή μνημειακή ζωγραφική καί τίς φορητές εικόνες στό Άγιον Όρος.

Κατά τήν τριακονταετή θητεία του στήν Άρχαιολογική Υπηρεσία, παρά τήν άνεπαρκή στελέχωση τών Έφορειών πού ύπηρέτησε σέ έπιστημονικό καί διοικητικό προσωπικό, τήν έλλειψη μέσων μετακίνησης, εργαστηρίων συντήρησης κ.ά. καί παρά τίς ποικίλες άντιξοότητες, άσκησε τά καθήκοντά του μέ συνέπεια σέ άρχές καί άξίες, ύψηλό αίσθημα ευθύνης, άγάπη καί πάθος γιά τήν έρευνα πεδίου. Στάθηκε άσυμβίβαστος καί μέ σθένος άπέναντι σέ παρεμβάσεις στό έργο του κάθε μορφής έξουσίας, πολιτικής ή έκκλησιαστικής, άρνούμενος νά ύποκύψει σέ πιέσεις καί ένίοτε άπειλές μέ ιδιοτελή κίνητρα, άφήνοντας πίσω του παράδειγμα άκέραιου έπιστήμονα καί ύπαλλήλου.

Κατά τή δεκαπενταετή θητεία του στή Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ (1989-2004) βρήκε έκφραση ή άγάπη του γιά τή διδασκαλία, πού ήταν άλλωστε καί ό λόγος πού άρχικά

έπεδίωξε τήν είσαγωγή του στή Φιλοσοφική Σχολή του ἴδιου πανεπιστημίου.

Παρά τή σχετικά σύντομη θητεία του στή Θεολογική Σχολή καί παρά τό γεγονός ὅτι τό ἐπιστημονικό ἀντικείμενο πού διακόνησε δέν ἦταν στίς προτεραιότητες τῶν φοιτητῶν τῆς Σχολῆς καί ὁ ἴδιος ἦταν γνωστός γιά τίς ἀπαιτήσεις καί τήν αὐστηρότητά του στίς ἐξετάσεις, ἀξιώθηκε νά ἔχει μεγάλο ἀκροατήριο, στό ὁποῖο πέτυχε νά μεταδώσει τήν ἀγάπη γιά τή βυζαντινή καί μεταβυζαντινή τέχνη. Μάλιστα, σέ ὀρισμένους πού παρακολουθοῦσαν τά ἐπιλεγόμενα μαθήματά του καί ἐπιλέχθηκαν νά λάβουν μέρος σέ ἐρευνητικά προγράμματά του, τούς ἐνέπνευσε τό πάθος γιά τήν ἔρευνα. Ἀποτέλεσμα: Ἰκανός ἀριθμός φοιτητῶν του ἀπέκτησε μεταπτυχιακό τίτλο σπουδῶν καί τέσσερις τόν τίτλο τοῦ διδάκτορος στή Χριστιανική Ἀρχαιολογία καί Τέχνη, μέ τόν ἴδιο ὡς ἐπιβλέποντα καθηγητή.

Ὡς μέλος ΔΕΠ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐπέλεξε τόν μοναχικό δρόμο τοῦ ἀσυμβίβαστου, μέ ἀκαδημαϊκό ἦθος καί ἀξιοπρέπεια, ὑπηρετώντας ἀδιάλειπτα τό ὄραμα ἐνός ὑψηλοῦ παιδευτικοῦ ἔργου, μέ κυρίαρχο στοιχεῖο τήν ἀξιοκρατία. Παράλληλα, στίς ἐκλογές γιά ἀνάδειξη μελῶν ΔΕΠ κινήθηκε πάντα μέ ἀξιοκρατικά κριτήρια, χωρίς καιροσκοπισμό καί συμβιβασμούς, μέ ὑψηλό αἶσθημα εὐθύνης.

Μέ τίς ἔρευνες πού διεξήγαγε στήν Ἡπειρο, Μακεδονία, Θεσσαλία καί στίς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί μέ τίς δημοσιεύσεις πού πραγματοποίησε, ἔφερε στό φῶς ποικίλες πτυχές τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς – τοιχογραφίες καί εἰκόνες – τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, ἰδιαίτερα τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Καστοριάς, τῆς Ἡπείρου, πολλῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως καί τῶν Μετεώρων (μονογραφίες ἀριθ. Ι. 5, 10), ἀπό τόν 9ο ἕως τόν 19ο αἰώνα. Ἀκόμα, ἀνέδειξε τό καλλιτεχνικό ἔργο – τοιχογραφίες καί εἰκόνες – κορυφαίων ζωγράφων τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς τέχνης: Μανουήλ Πανσέληνου, Γεωργίου Καλλιέργη, Θεοφάνη τοῦ Κρητός, Τζώρτζη, Ἀντωνίου, Φράγκου Κατελάνου καί Διονυσίου ἀπό τόν Φουρνά τῶν Ἀγράφων. Τό κύριο βάρος στό συνολικό συγγραφικό του ἔργο δόθηκε στήν καλλιτεχνική μορφή, ὥστε νά θεμελιωθοῦν τεχνοτροπικά οἱ χρονολογή-

σεις τῶν ἔργων καί νά ἀποκτηθεῖ στέρεη βάση γιά ὁποιαδήποτε ἄλλη πτυχή. Παράλληλα, δέν παραμελήθηκε ἡ ἐρμηνεία παραστάσεων πού ἔχρηζαν ἰδιαίτερης προσοχῆς, ὥστε τό συγκεκριμένο ἔργο τέχνης νά συλλαμβάνεται στήν ὁλότητά του. Συνεπῶς, ὁ ἀναγνώστης ἔχει πρό ὀφθαλμῶν ἕνα ἐπιβλητικό σέ ὄγκο καί ἀξιοζήλευτο σέ ποιότητα σύνταγμα πολλῶν δεκάδων μνημείων καί ἑκατοντάδων ἔργων τέχνης τοῦ βορειοελλαδικοῦ καί, κατεξοχήν, τοῦ μακεδονικοῦ χώρου καί τοῦ Ἁγίου Ὁρους, κατά τό δυνατόν ἀκριβῶς χρονολογημένων, πού ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆστερη διερεύνηση καί ἔνταξη καί ἄλλων μνημείων καί καλλιτεχνημάτων. Τοῦτο ἐπιβάλλει, φρονοῦμε, τή συναγωγή πολυἀριθμῶν μεμονωμένων ἄρθρων του σέ ἐνιαίους τόμους.

Ἡ πλούσια ἐπιστημονική του δραστηριότητα εἶναι διεθνῶς ἀναγνωρισμένη, ἐξ οὗ καί ἡ καταξίωσή του ὡς τοῦ κατεξοχήν γνώστη τῆς ζωγραφικῆς τῆς Μακεδονίας καί τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἔχει πραγματοποιήσει πολλές δημοσιεύσεις σέ ἑλληνικά καί διεθνή ἐπιστημονικά περιοδικά, τιμητικούς τόμους Ἑλλήνων καί ἀλλοδαπῶν συναδέλφων, ὅπως καί σέ πρακτικά συνεδρίων, πού πραγματοποιήθηκαν στήν Ἑλλάδα, σέ χῶρες τῆς Εὐρώπης, στίς ΗΠΑ καί στήν Αὐστραλία, ὅπως εὐγλωττα μαρτυρεῖ ἡ ἐκτεταμένη ἐργογραφία του.

Γιά τό συνολικό ἐπιστημονικό του ἔργο, παρόλο πού ἐκ χαρακτῆρος δέν ἐπιδιώκει δημόσια προβολή καί ἀξιώματα, τιμήθηκε ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τό 2004 μέ τήν ἀνωτάτη διάκριση, τόν χρυσό Σταυρό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἐπίσης, γιά τήν προσφορά του στήν ἀνάδειξη τῶν βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Βέροιας καί τῆς Καστοριάς τιμήθηκε μέ μετάλλιο ἀπό τόν Δῆμο Βεροίας καί μέ τόν χρυσό Σταυρό τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, προστάτη τῆς Καστοριάς, ἀπό τόν οἰκεῖο Μητροπολίτη. Ἀκόμη, ἔλαβε βραβεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τό 1987 καί τό 2020 γιά τίς μονογραφίες του ἀριθ. Ι. 2 καί Ι. 12, ἀντίστοιχα.

Παράλληλα, ὡς μέλος εἰδικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ ἔλαβε μέρος στήν ὀργάνωση Ἐκθέσεων χριστιανικῶν κειμηλίων στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό. Ὑπῆρξε, ἐπίσης, μέλος τῆς Ἐπιστημονικῆς

Έπιτροπής για τήν ὀργάνωση τῆς Ἐκθέσης «Μυστήριον μέγα καί παράδοξον», Ἀθήνα 2000. Ἐπίσης, ὡς ἐπιστημονικός σύμβουλος τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκθέσεως «Θησαυροί τοῦ Ἁγίου Ὁρους» συνέβαλε καθοριστικά στήν ὀργάνωσή της στή Θεσσαλονίκη τό 1997· μάλιστα, ἡ ὀργάνωση τῆς Ἐκθέσεως κειμηλίων στηρίχθηκε σέ πολυσέλιδη εἰσήγησή του πρὸς τή Συντονιστική Ἐπιτροπή γιά τόν χαρακτήρα, τοὺς στόχους καί τό περιεχόμενό της. Διετέλεσε ἐπίσης μέλος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς σύνταξης τοῦ καταλόγου *Θησαυροί τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Θεσσαλονίκη 1997. Παράλληλα, ὡς μέλος σχετικῶν ἐπιτροπῶν ἔλαβε μέρος στήν ὀργάνωση πολλῶν ἐπιστημονικῶν συμποσίων καί συνεδρίων στήν Ἑλλάδα. Ὑπῆρξε, ἀκόμα, μέλος τῆς τιμητικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκθέσεως «Byzantium 330-1453», πού ὀργανώθηκε στή Royal Academy of Arts τοῦ Λονδίνου τό 2008.

Εἶναι ἰσόβιο μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καί μέλος τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Association Internationale des Études Byzantines) καί τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Διετέλεσε, ἐπίσης, ἐπί σειρά ἐτῶν ἀντιπρόεδρος τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1988-2012), τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσο-

νήσου τοῦ Αἴμου (1992-1999), μέλος τοῦ Δ. Σ. τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (1991-1994), τοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1993-1996), τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἐπί διοικήσεως Δημ. Γερμίδη, ὡς καί τοῦ Κέντρου Διαφυλάξεως τῆς Ἀγιορείτικης Κληρονομίας (ΚΕΔΑΚ). Ὑπῆρξε, ἐπίσης, ἰδρυτικό μέλος καί πρόεδρος τῆς προσωρινῆς διοικούσας ἐπιτροπῆς τοῦ Σωματείου Φίλων τοῦ Μουσείου Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ Θεσσαλονίκης.

Ὁ Εὐθύμιος Ν. Τσιγαρίδας ἀνήκει σέ ἐκείνους τοὺς πρωτοπόρους τῆς δεύτερης μεταπολεμικῆς γενιᾶς, οἱ ὅποιοι, χαλυβδωμένοι σέ ἀντίξοες συνθῆκες, συνέβαλαν ἀποφασιστικά νά ἀναδειχθεῖ τό βυζαντινὸ καί μεταβυζαντινὸ πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας. Τό κατόρθωσε, συνδυάζοντας ἀκάματη ἐνεργητικότητα, ὑψηλό ἦθος, συνεχὴ ἐπιστημονικὴ ἐγρήγορη καί ἐπιβλητικὴ σέ ὄγκο συγγραφικὴ παραγωγή ὑψηλοῦ ἐπιπέδου!

Αὐτό τό πολυσχιδές, πολύμοχθο καί πολλαπλᾶ χρήσιμο καί γιά τίς ἐρχόμενες γενιές ἔργο του ἐπιθυμοῦν νά τιμήσουν καί ἀναδείξουν οἱ συνεργάτες τοῦ παρόντος *Χαριστηρίου*, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶναι πνευματικὰ τέκνα τοῦ τιμωμένου!

Εὕγε, φίλε! Ὑγίαινε καί φώτιζε συνεχῶς τόν τόπο σου!

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
Πανεπιστήμιο Κύπρου

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ 1969-2020

Στον κατάλογο των δημοσιευμάτων που ακολουθεί καταβλήθηκε προσπάθεια να συγκεντρωθούν οι αυτοτελείς μελέτες, τα λήμματα και τα άρθρα που συνέγραψε ο καθηγητής Ε.Ν. Τσιγαρίδας σε επιστημονικά περιοδικά, Πρακτικά Συνεδρίων, Συλλογικούς τόμους, Καταλόγους Εκθέσεων κ.ά., κατά τη διάρκεια των ετών 1969-2020, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Ο εξαιρετικά μεγάλος όγκος της εργογραφίας του παρατίθεται κατά χρονολογική σειρά και σε επτά θεματικές ενότητες.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΧΑΕ Συμπόσιο	Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων
ByzZ	Byzantinische Zeitschrift
ZRVI	Zbornik Radova Vizantološkog Instituta

I. ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ - ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

1. *Κατάλογος χριστιανικών επιγραφών στα Μουσεία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1979, 1-126, εικ. 1-79 (σε συνεργασία με την Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα)
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: D. Feissel, *Ελληνικά* 32 (1980), 381-384. *ByzZ* 74 (1981), 296. *ByzZ* 75 (1982), 299.
2. *Οι τοιχογραφίες της μονής Λατόμου Θεσσαλονίκης και η βυζαντινή ζωγραφική του 12ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1986, 1-224, πίν. I-XIV, εγχρ., εικ. 1-182, πίν. 1-16. Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών το 1987.
3. *Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, 1-376, εικ. 1-187. Περίληψη στα αγγλικά (*Frescoes of the Paleologan Period in Churches in Greek Macedonia*). Επανεκδοση: Θεσσαλονίκη 2008.
4. Μανουήλ Πανσέληνος ο κορυφαίος ζωγράφος της εποχής των Παλαιολόγων, *Μανουήλ Πανσέληνος εκ του Ιερού Ναού του Πρωτάτου*, Θεσσαλονίκη 2003, 16-65, εικ. 1-172.
- 4α. *Manuel Panselinos from the Holy Church of the Protaton*, Thessaloniki 2003, 22-63, fig. 1-172.
5. *Άγια Μετέωρα. Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά. Ιστορία - Τέχνη / Holy Meteora. The Monastery of St Nicholas Anapafsas, History and Art*, Τρίκαλα 2003, 79-100, εικ. σ. 134-337 (σε συνεργασία με τον Δ.Ζ. Σοφιανό).
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ: G.I.M. Chatzoulis, *Βυζαντινά* 25 (2005), 457-460.
6. *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Βυζαντινές εικόνες και επενδύσεις*, Άγιον Όρος 2006, 32-447, εικ. 1-364 (σε συνεργασία με την Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα).
- 6α. *Great Monastery of Vatopaidi. Byzantine Icons and Revetments*, Mount Athos 2007, 32-447, fig. 1-364 (in collaboration with K. Loverdou-Tsigaridas).

- 6β. *Sveshtennaja Velikaja Obitel Vatoped. Vizantijskie ikoni i okladi*, Moskva 2016, 32-447, fig. 1-364 (in collaboration with K. Loverdou-Tsigarida).
7. *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ευθυμίου (1302/3). Έργο του Μανουήλ Πανσέληνου στην Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2008, 1-317, εικ. 1-195, σχέδ. 1-31. Περίληψη στα αγγλικά (The Frescoes in the Parekklesion of St Euthymios (1302/3) in the Basilica of St Demetrios: The Work of Manuel Panselinos in Thessaloniki). BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑ: Μ. Μαρκονίτς, *Zograf* 33 (2009), 175-177.
8. *Οι θαυματουργές εικόνες στο περιβόλι της Παναγίας*, Θεσσαλονίκη 2013, 33-333 (σε συνεργασία με τον Γ. Μαντζαρίδη).
9. *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου, Ιερά Μονή Αγίου Παύλου. Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου, έργο του ζωγράφου Αντωνίου* (επιστ. επιμ. Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας), Άγιον Όρος 2014, 65-169, εικ. 38-234. Περίληψη στα αγγλικά (The Frescoes in the Chapel of Saint George. A Work of the Painter Antonios) (Με τη συμβολή των Κρ. Χρυσοχοΐδη, Φ. Κοτζαγιώργη και Πλ. Θεοχαρίδη). BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑ: Μ. Βασιλάκη, *Αθωνικά Τετράδια* 2 (2015), 201-204.
10. *Θεοφάνης ο Κρής. Κορυφαίος ζωγράφος του 16ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2016 / *Theophanes the Cretan. The Foremost Painter of the 16th Century*, Thessaloniki 2016, 1-285, εικ. 1-187. BIBΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ: Π. Μπέσπαρης, *Φιλολόγος*, τόμ. Μ', τεύχ. 168, Απρίλιος-Ιούνιος 2017, 311-313.
11. *Καστοριά. Καλλιτεχνικό κέντρο ζωγραφικής κατά την περίοδο των Παλαιολόγων (1360-1450)*, Θεσσαλονίκη 2016, 1-631, εικ. 1-430. Περίληψη στα αγγλικά (Kastoria. A Centre of the Art of Painting in the Palaiologan Period). Επανεκδοση 2019. BIBΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ: Ν. Χατζηδάκη, *ΔΧΑΕ ΛΘ'* (2018), 455-457. Μ. Παϊσίδου, *Μακεδονικά* 42 (2016), 631 κ.ε. Ε. Κostić, *Zograf* 42 (2018), 239-241.
12. *Εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου και ναών της Καστοριάς (12ος-16ος αι.)*, Αθήναι 2018, 1-608, εικ. 1-290. Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών το 2020. BIBΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ: Β.Χ. Πετράκος, Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 2018, 59-62. Α. Trifonova, *Problemi na izkustvoto* 4 (2019), 61-63. D.D. Triantafyllopoulos, *Zograf* 44 (2020), υπό έκδοση.

II. ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

1. Τα ψηφιδωτά και οι βυζαντινές τοιχογραφίες, *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Παράδοση-Ιστορία-Τέχνη*, τόμ. Α', Άγιον Όρος 1996, 219-284, εικ. 181-243.
2. Φορητές εικόνες, *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση-Ιστορία-Τέχνη*, τόμ. Β', Άγιον Όρος 1996, 349-417, εικ. 296-354.
3. Εικόνες του 12ου-14ου αιώνα, στο Μ. Βασιλάκη, Ι. Ταβλάκης, Ε.Ν. Τσιγαρίδας, *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου. Εικόνες*, Άγιον Όρος 1998, 19-39, εικ. 3-13.
- 3α. Icons of 12th-14th century, in Μ. Vassilaki, Ι. Tavlakakis, Ε.Ν. Tsigaridas, *The Holy Monastery of Aghiou Pavlou. The Icons*, Mount Athos 1998, 19-39, fig. 3-13.

4. Η τέχνη στο Άγιον Όρος, *Ο Θησαυρός της Ορθοδοξίας. 2000 χρόνια ιστορία, μνημεία, τέχνη*, τόμ. Α', Αθήνα 2000, 259-317, εικ. 130-178.
5. Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια κατά τη βυζαντινή περίοδο, *Ερατεινή Ημαθία / Lovely Imathia*, Ιερά Μητρόπολη Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, Βέροια 2004, 172-193, εικ. 1-17. Περίληψη στα αγγλικά (Monumental Painting in Beroea during the Byzantine Era).
6. Οι τοιχογραφίες του ναού του Πρωτάτου, Άγιον Όρος. *Κειμήλια Πρωτάτου*, Κατάλογος Έκθεσης, Θεσσαλονίκη 2006.
7. Περί των φορητών εικόνων της Μονής, *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου* (επιστ. επιμ. Ε.Ν. Τσιγαρίδας), Άγιον Όρος 2011, 38-56, εικ. 15-25. Περίληψη στα αγγλικά (About the Portable Icons in the Monastery).
- 7α. Εικόνες από το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα έως το τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα, *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου* (επιστ. επιμ. Ε.Ν. Τσιγαρίδας), Άγιον Όρος 2011, 57-134, εικ. 26-64.
- 7β. Εικόνες από το τέλος του 16ου αιώνα έως το τέλος του 17ου αιώνα, *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου* (επιστ. επιμ. Ε.Ν. Τσιγαρίδας), Άγιον Όρος 2011, 135-198, εικ. 65-96.
- 7γ. Εικόνες του Διονυσίου του εκ Φουρνά, *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου* (επιστ. επιμ. Ε.Ν. Τσιγαρίδας), Άγιον Όρος 2011, 199-246, εικ. 97-129.
8. Η μνημειακή ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, *Το ημέτερον κάλλος. Βυζαντινές εικόνες από τη Θεσσαλονίκη*, Κατάλογος Έκθεσης (επιμ. Φ. Καραγιάννη), Θεσσαλονίκη 2018, 77-103, εικ. 1-36. / *Monumental Painting in Thessaloniki in Middle and Late Byzantine Period, Our Sacred Beauty. Byzantine Icons from Thessaloniki*, Exhibition Catalogue (ed. F. Karagianni), Thessaloniki 2018, 77-103, fig. 1-36.

III. ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ, ΤΙΜΗΤΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ, ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ ΕΚΘΕΣΕΩΝ κ.ά.

1. Ειδήσεις εκ Θεσπρωτίας, *AAA II* (1969), 43-47, εικ. 1-5.
2. Περί του ναού του Αγίου Νικολάου Ελαιώνος Σερρών, *AAA IV* (1971), 54-57, εικ. 1-4.
3. Παρατηρήσεις πάνω σε μια εικόνα του Πουλάκη, *Κέρνος. Τιμητική προσφορά στον Καθηγητή Γεώργιο Μπακαλάκη*, Θεσσαλονίκη 1972, 180-186, πίν. 48-50.
4. Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Μακεδονίας, *ΑΔ 27* (1972), Χρονικά, Β2, 548-573, σχ. 1-17, πίν. 489-512.
5. Χριστιανικά αρχαιότητα εις τον χώρο του ιερού του Άμμωνος Διός εις την Καλλιθέαν Χαλκιδικής, *AAA V* (1972), 35-38, εικ. 1-5.
6. Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Μακεδονίας, *ΑΔ 28* (1973), Χρονικά, Β2, 477-501, σχέδ. 1-12, πίν. 434-462.
7. Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Μακεδονίας, *ΑΔ 29* (1973), Χρονικά, Β2, 490-491.

8. Μεσαιωνικά Μνημεία Αγίου Όρους και Χαλκιδικής, *ΑΔ* 30 (1975), Χρονικά, Β2, 272-277, πίν. 185.
9. Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Χαλκιδικής και Αγίου Όρους, *ΑΔ* 31 (1976), Χρονικά, Β2, 273-289, πίν. 216-237.
10. Τοιχογραφίες και εικόνες της Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους, *Μακεδονικά* 18 (1978), 181-204, πίν. 1-24. Περίληψη στα γαλλικά (Les fresques et les icônes du monastère de Pantokrator, à Mont Athos).
11. Εικόνα της Παναγίας Ελεούσας από την Καστοριά, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τομ. Ι' (1980-1981), 273-287, πίν. 75α-76β. Περίληψη στα γαλλικά (Une icône de la Vierge Eleousa à Kastoria).
12. Οι τοιχογραφίες της πρόθεσης στην Παλαιά Μητρόπολη Βεροίας, *ΧΑΕ Πρώτο Συμπόσιο* (1981), 85-86. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 72-74.
13. Αρχαιολογικές έρευνες στο Βελβεντό Κοζάνης, *Μακεδονικά* 22 (1982), 309-328, πίν. 1-24. Περίληψη στα γαλλικά (Recherches archéologiques à Velvendos dans la Macédoine Occidentale) (σε συνεργασία με την Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα).
14. Οι τοιχογραφίες της Παλαιάς Μητρόπολης Βεροίας, *ΧΑΕ Δεύτερο Συμπόσιο* (1982), 98-99. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 53-54.
15. Σχετικά με την ονομασία της Παλαιάς Μητροπόλεως της Έδεσσας, *Μακεδονικά* 24 (1984), 257-261, πίν. 1-4. Περίληψη στα αγγλικά (With Reference to the Nomination of the Old Metropolis of Edessa).
16. Οι τοιχογραφίες του ναού της Αγίας Παρασκευής στη Βέροια, *ΧΑΕ Πέμπτο Συμπόσιο* (1985), 93-94.
17. Εικονιστικές μαρτυρίες του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά σε ναούς της Καστοριάς και της Βέροιας. Συμβολή στην εικονογραφία του αγίου, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου εις τιμήν και μνήμην του εν αγίοις πατρός ημών Γρηγορίου αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης του Παλαμά*, Θεσσαλονίκη 1986, 263-294, εικ. 1-20.
18. Έρευνες στους ναούς της Καστοριάς, *Μακεδονικά* 25 (1985-1986), 379-389, εικ. 1-9.
19. Les peintures murales de l'Ancienne Métropole de Veria, *Mileševa dans l'histoire du peuple Serbe*, Beograd 1987, 91-101, fig. 1-32. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τομ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 41-52.
20. La peinture à Kastoria et en Macédoine Grecque Occidentale vers l'année 1200. Fresques et icônes, *Studenica i Vizantijska umetnost oko 1200, Godine*, Beograd 1988, 309-320, fig. 1-37.
21. Η μνημειακή ζωγραφική στην Μακεδονία τον 15ο αιώνα, *ΧΑΕ Όγδοο Συμπόσιο* (1988), 16-20. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 80-84.

22. Monumental Painting in Greek Macedonia during the Fifteenth Century, *Holy Image, Holy Space. Icons and Frescoes from Greece*, Exhibition catalogue, Walters Art Gallery, 21.08.1988-14.01.1990, Athens 1988, 54-60.
23. Συμβολή στη χρονολόγηση των τοιχογραφιών του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Ζευγοστάσι Καστοριάς, *Φίλια έπη εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάν*, τόμ. Γ', Αθήναι 1989, 332-338, πίν. 79-87δ.
24. Η μνημειακή ζωγραφική στους ναούς της Βέροιας κατά το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, *ΧΑΕ Ένατο Συμπόσιο* (1989), 82-84. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 75-79.
25. The Monumental Paintings of the Byzantine Churches in Kastoria, *Macedonian Hellenism*, Melbourne 1990, 384-393.
26. Νέα στοιχεία για την καλλιτεχνική δραστηριότητα του Θεοφάνη του Κρητός στο Άγιον Όρος, *Ζ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Ρέθυμνο 25-31 Αυγούστου 1991*, Ρέθυμνο 1991, 158 (περίληψη ανακοίνωσης).
27. Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας Γοργοεπηκόου Βέροιας, *Μακεδονικά* 28 (1991-1992), 92-100, σχ. 1-2, πίν. 1-12. Περίληψη στα αγγλικά (The Frescoes of the Church Gorgoepikoos in Verouia). Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 88-93.
28. Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας Κυριώτισσας στη Βέροια, *ΧΑΕ Ενδέκατο Συμπόσιο* (1991), 86-87. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α', Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 55-56.
29. Άγνωστες εικόνες του Θεοφάνους του Κρητός στην Ιερά Μονή Γρηγορίου στο Άγιον Όρος, *Μακεδονικά* 28, Σύμμεικτα (1991-1992), 513-514, εικ. 1.
30. Σχέσεις βυζαντινής και δυτικής τέχνης στη Μακεδονία από τον 13ο έως το 15ο αιώνα, *Πρακτικά Συμποσίου, Ο ιστορικός ρόλος της Μακεδονίας στη διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη 27-31 Οκτωβρίου 1991, Εορταστικός τόμος, 50 χρόνια της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (1939-1989)*, Θεσσαλονίκη 1992, 157-175, εικ. 1-31.
31. Σχετικά με την προέλευση και την χρονολόγηση δύο τοιχογραφιών του Μουσείου Παύλου Κανελλοπούλου, *Αφιέρωμα εις τον Κωνσταντίνον Βαβούσκον*, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1992, 440-450, εικ. 1-9.
32. Περί των τοιχογραφιών του μη σωζόμενου ναού της Αγίας Φωτεινής Βεροίας, *ΧΑΕ Δωδέκατο Συμπόσιο* (1992), 58-59. Ανατύπωση στο: *Βέροια Βυζαντινή πόλη*, τόμ. Α' Μνημειακή ζωγραφική, Βέροια 1997, 85-87.
33. Οι τοιχογραφίες του ναού της Νέας Παναγίας Θεσσαλονίκης και το κίνημα επιστροφής του 18ου αιώνα στην παράδοση της τέχνης της «Μακεδονικής Σχολής», *ΚΖ' Δημήτρια, ΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Οθωμανική περίοδος 1430-1912»*, Ιερά μονή Βλατάδων, 9-11 Νοεμβρίου 1992, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1994, 315-368, εικ. 1-41.

34. Βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες του Μουσείου της Καστοριάς, *ΠΑΕ* 147 (1992), 252-259, πίν. 107-117.
35. Άγνωστο επιστύλιο του Θεοφάνη του Κρητός στη Μονή Ιβήρων στο Άγιον Όρος, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΙΣΤ' (1991-1992), 185-208, εικ. 1-29. Περίληψη στα αγγλικά (An Unknown Iconostasis Beam by Theophanes the Cretan in the Iveron Monastery on Mount Athos).
36. Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του ναού του Αγίου Αλυπίου Καστοριάς, *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τόμ. 2, Αθήνα 1992, 648-657, πίν. 351-357. Περίληψη στα αγγλικά (The Date of the Frescoes in the Church of Ayios Alypios at Kastoria).
37. Η μνημειακή ζωγραφική στις Μονές του Αγίου Όρους κατά την περίοδο 1250-1500, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συμποσίου, Πολιτιστική κληρονομία και αρχιτεκτονική παράδοση στη Χαλκιδική και το Άγιον Όρος, Ουρανούπολη Χαλκιδικής, 14-16 Σεπτεμβρίου 1990, Χρονικά Χαλκιδικής*, Θεσσαλονίκη 1993, 277-353, εικ. 1-61.
38. Εικόνες του Μουσείου Καστοριάς. Συντήρηση, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1992* (επιμ. Β.Χ. Πετράκος), 39 (1993), 106-107, εικ. 127-128.
39. Συντήρηση φορητών εικόνων του Μουσείου Καστοριάς, *ΠΑΕ* 148 (1993), 262-263, πίν. 143-152.
40. Εικόνες του Μουσείου Καστοριάς. Συντήρηση, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1993* (επιμ. Β.Χ. Πετράκος), 40 (1994), 110-114, εικ. 103-106.
41. *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος. Φορητές εικόνες 13ου-14ου αιώνας (Λεύκωμα)*, Άγιον Όρος 1994, πίν. 1-10.
42. *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος. Τοιχογραφίες εκ του εξωνάρθηκος του Καθολικού (Λεύκωμα)*, Άγιον Όρος 1994, πίν. 1-10.
43. Συντήρηση φορητών εικόνων του Μουσείου Καστοριάς, *ΠΑΕ* 149 (1994), 245-246, πίν. 152-156.
44. Οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Μηνά Βελβεντού, *Μακεδονικά* 29 (1993-1994), 16-28, σχέδ. 1, εικ. 1-10. Περίληψη στα αγγλικά (The Frescoes of the Church Ayios Minas of Velvendos).
45. Άγνωστες φορητές εικόνες του Φράγκου Κατελάνου και του Διονυσίου του εκ Φουρνά στο Άγιον Όρος, *Μακεδονικά* 29, Σύμμεικτα (1993-1994), 398-401, εικ. 1-4.
46. Τα εντοίχια ψηφιδωτά του καθολικού της Μονής Βατοπεδίου, *Θυμίαμα στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα*, τόμ. Ι κείμενα, τόμ. ΙΙ πίνακες, Αθήνα 1994, 317-324, πίν. XXX-XXXI, εικ. 184-187.
47. Φορητές εικόνες του 15ου αιώνα του Βυζαντινού Μουσείου της Καστοριάς, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Βυζαντινή Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.*, Θεσσαλονίκη 29-31.10.1992, Θεσσαλονίκη 1995, 345-354, εικ. 1-18. Περίληψη στα αγγλικά (Fifteenth Century Portable Icons in Kastoria).

48. Εικόνες του Μουσείου Καστοριάς. Συντήρηση, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1994* (επιμ. Β.Χ. Πετράκος), 41 (1995), 68-70, εικ. 53-55.
49. Συντήρηση φορητών εικόνων του Μουσείου Καστοριάς, *ΠΑΕ 151* (1996), 319-320, πίν. 151-159.
50. Οι τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Βατοπαιδίου, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα / Byzantium and Serbia in the 14th Century*, Αθήνα, 12-14 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα 1996, 401-425, πίν. 154-213.
51. Εικόνες του Μουσείου Καστοριάς. Συντήρηση, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1995* (επιμ. Β.Χ. Πετράκος), 42 (1996), 89-91, εικ. 75-76.
52. Παλαιολόγειες εικόνες της Μονής Βατοπαιδίου, *Διεθνές Συμπόσιο «Το Άγιον Όρος», Χθες-σήμερα-αύριο, Θεσσαλονίκη, 29 Οκτωβρίου-3 Νοεμβρίου 1993*, Θεσσαλονίκη 1996, 354-373, εικ. 1-12.
53. Διάγραμμα της μνημειακής ζωγραφικής κατά τη βυζαντινή περίοδο στο Άγιον Όρος (963-1453), *Τάσεις του ορθόδοξου μοναχισμού 9ος-12ος αιώνες / Trends in Orthodox Monasticism 9th-20th Centuries. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Οι δρόμοι του ορθόδοξου μοναχισμού: Πορευθέντες μάθετε*, Αθήνα 1996, 149-155, εικ. 1-24. Περίληψη στα αγγλικά (An Outline of Monumental Painting of the Byzantine Period in Mount Athos (963-1453)).
54. Άγνωστες εικόνες και τοιχογραφίες του Θεοφάνη του Κρητός στην Μονή Παντοκράτορος και στην Μονή Γρηγορίου στο Άγιον Όρος, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΙΘ' (1996-1997), 97-116, εικ. 1-18. Περίληψη στα αγγλικά (Unknown Icons and Wall Paintings by Theophanes the Cretan in the Pantokrator Monastery and the Gregoriou Monastery on Mount Athos).
55. Νέα στοιχεία της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του Θεοφάνη του Κρητός στην Ιερά Μονή Ιβήρων, *Μνήμη Μανόλη Ανδρονίκου*, Θεσσαλονίκη 1997, 371-374, εικ. 1-10.
56. Nouveau éléments sur le décor du catholicon du monastère du Pantokrator au Mont Athos, *Zograf* 26 (1997), 75-80, εικ. 1-16. Περίληψη στα σέρβικα (Novi elementi u decoraciji katolikona manastira Pantokratora na Atosu).
57. *Πρωτάτο. Κυρ Μανουήλ Πανσέληνος (Ημερολόγιο-Λεύκωμα)*, Θεσσαλονίκη 1997, πίν. 1-11, σχέδ. 1. *Protato. Manouel Panselinos*, Thessaloniki 1997.
58. Εικόνες του Μουσείου Καστοριάς. Συντήρηση, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1996* (επιμ. Β.Χ. Πετράκος), 43 (1997), 89-91, εικ. 75-76.
59. Φορητές Εικόνες, *Θησαυροί του Αγίου Όρους*, Κατάλογος Έκθεσης, Θεσσαλονίκη 1997, 46-53.
- 59α. Portable Icons, *Treasures of Mount Athos. Exhibition Catalogue*, Thessaloniki 1997, 48-55.
60. Συντήρηση φορητών εικόνων στο Μουσείο Καστοριάς, *ΠΑΕ 152* (1997), 215-216, πίν. 124-132.
61. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου Τζώτζα στην Καστοριά, *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, 267-285, εικ. 1-12. Περίληψη στα αγγλικά (The Frescoes in the Church of St. Nicolas Tzotzas in Kastoria).

62. Φορητές εικόνες στη Μακεδονία και το Άγιον Όρος κατά τον 13ο αιώνα, *ΧΑΕ Δέκατο όγδοο Συμπόσιο* (1998), 62-63.
63. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Βλασίου της μονής Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος, *Μακεδονικά* 31 (1997-1998), 93-119, σχέδ. 1, εικ. 1-20. Περίληψη στα αγγλικά (The Frescoes in Ayios Vlassios near the Monastery of the Great Lavra on Mount Athos).
64. Εικόνες του Μουσείου Καστοριάς. Συντήρηση, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1997* (επιμ. Β.Χ. Πετράκος), 44 (1998), 72-73, εικ. 71-73.
65. Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο κελλί του Αγίου Προκοπίου, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. Κ' (1998), 177-184, εικ. 1-10. Περίληψη στα αγγλικά (The Wall Paintings in the Chapel of St. John the Theologian in the Kelli of St. Procopios, Mount Athos).
66. Άγνωστο έργο του Θεοφάνη του Κρητός στα Μετέωρα, *ΧΑΕ Δέκατο Ένατο Συμπόσιο* (1999), 106-107.
67. Icônes portatives de la seconde moitié du 14eme siècle du Monastère de Vatorpédi au Mont Athos, *Drevne-russkoe iskustvo. Vizantija i drevniaja Rus, Τιμητικός Τόμος για τα 100 χρόνια, Μνήμη Α. Grabar*, S. Peterburg 1999, 317-328, εικ. 1-13.
68. Εικονιστικές μαρτυρίες του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά στη Θεσσαλονίκη και στο Άγιον Όρος, *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, 193-216, εικ. 1-12. Περίληψη στα αγγλικά (Iconographical Testimony of Saint Gregory Palamas in Thessaloniki and on the Holy Mountain).
69. Φορητές εικόνες στη Μακεδονία και το Άγιον Όρος κατά τον 13ο αιώνα, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΚΑ' (2000), 123-156, εικ. 1-41. Περίληψη στα αγγλικά (Portable Icons in Helladic Macedonia and Mount Athos during the 13th Century).
70. Η Παναγία στη μνημειακή ζωγραφική, *Μήτηρ Θεού*, Κατάλογος Έκθεσης, 20.10.2000-20.01.2001, Αθήνα 2000, 124-137, εικ. 71-81.
71. Νέα στοιχεία της διακοσμήσεως του καθολικού της Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους, *Άγιον Όρος. Φύση-Λατρεία-Τέχνη, Πρακτικά Συνεδρίων εις το πλαίσιον των παραλλήλων εκδηλώσεων της Εκθέσεως «Θησαυροί του Αγίου Όρους»*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 2001, 47-56, 263-272, εικ. I-XV. Περίληψη στα αγγλικά (New Elements Relating to the Decoration of the Katholikon of the Athonite Monastery of Pantokrator).
72. Η εικόνα «Άξιον Εστίν» του Πρωτάτου και η Παναγία η Κυκκώτισσα, *Πρακτικά Συνεδρίου, Η Ιερά Μονή Κύκκου στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη*, Λευκωσία 2001, 181-190, εικ. 1-3.
73. Artistic Activity on Mt. Athos. Monumental Painting in the Byzantine Period (963-1453), *Byzantine Macedonia. Art, Architecture, Music and Hagiography*, Melbourne 2001, 41-49, fig. 95-127.
74. Άγνωστο έργο του Θεοφάνη του Κρητός στα Μετέωρα, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΚΒ' (2001), 357-364, εικ. 1-12. Περίληψη στα αγγλικά (An Unknown Work by Theophanis the Cretan at Meteora).

75. *L'art au Mont Athos à l'époque Byzantine à la lumière de nouvelles trouvailles. Le rôle de Constantinople et de Thessalonique, XXe Congrès International des Études Byzantines, Paris, 19-25 août 2001, Paris 2001, 123-131.*
76. Ο Ασπασμός των αποστόλων Πέτρου και Παύλου στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη, *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Ο Χριστός στο κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου, 2000 χρόνια χριστιανικής ζωής, ιστορίας και πολιτισμού, Βέροια 2000, 279-286, εικ. 1-17, Περίληψη στα αγγλικά (The Embrace of the Apostles Peter and Paul in the Byzantine and Post-Byzantine Art).*
77. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Βλασίου Βεροίας και του ναού των Ταξιαρχών Θεσσαλονίκης, η σχέση τους με τον ζωγράφο Γεώργιο Καλλιέργη, *ΧΑΕ Εικοστό Δεύτερο Συμπόσιο (2002), 109-111.*
78. Καλλιτεχνικές τάσεις στην τέχνη των φορητών εικόνων του 18ου-19ου αιώνα στο Άγιον Όρος, *Ζητήματα Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής, στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη, Πρακτικά Επιστημονικού Διημέρου 28-29 Μαΐου 1999, Αθήνα 2002, 319-342, εικ. 1-16. Περίληψη στα αγγλικά (Artistic Trends in the Art of the Portable Icon on Mount Athos in the Eighteenth and Nineteenth Centuries).*
79. *Ιερά Λαύρα Σάββα του Ηγιασμένου. Φορητές εικόνες, Λεύκωμα, Ιερουσαλήμ 2003, 1-5, εικ. 1-16.*
80. Ο ζωγράφος Μάρκος ο Ίβηρ στη μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους, *ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΔ' (2003), 275-280, εικ. 1-7. Περίληψη στα αγγλικά (The Painter Markos the Iberian in the Iviron Monastery on Mount Athos).*
81. Περί της μη σωζόμενης κτητορικής επιγραφής του παρεκκλησίου του Αγίου Δημητρίου της Μονής Βατοπαιδίου, *Λαμπηδών: Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη (επιμ. Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη), τόμ. 2, Αθήνα 2003, 863-868, εικ. 1-4.*
82. Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια κατά την βυζαντινή περίοδο, *Βεροίας Μελετήματα, Βέροια 2003, 30-39, εικ. 1-18.*
83. *Icônes portatives de la deuxième moitié du XIVe siècle au monastère de la Grande Lavra au Mont Athos, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΕ' (2004), 25-36, εικ. 1-9. Περίληψη στα ελληνικά (Φορητές εικόνες του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα στη Μονή Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους).*
84. Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια κατά τη βυζαντινή περίοδο (12ος-15ος αι.), *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας, Γνωριμία με τη γη του Αλεξάνδρου. Η περίπτωση του νομού Ημαθίας. Ιστορία-Αρχαιολογία, Θεσσαλονίκη 07-09.06.2003, Θεσσαλονίκη 2004, 129-154.*
85. Εικόνα του Ασπασμού των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, έργο του Κωνσταντίνου Παλαιοκάπα στη Μονή Καρακάλλου, *Θωράκιον. Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη, Αθήνα 2004, 309-312, πίν. 101-104. Περίληψη στα αγγλικά (An Icon of the Embrace of the Apostles Peter and Paul, Work of Konstantinos Palaiokapas, in the Karakallou Monastery).*

86. Icônes portatives de la deuxième moitié du XIe siècle au monastère de la Grande Lavra au Mont Athos, *Godishnik na Sofijskija universitet "Sv. Kliment Ohridski"* / Centur za slaviano-vizantijski prouchvania "Ivan Dujčev" 94/13 (2004), 179-186, fig. 1-9 / Annuaire de Université de Sofia « St Kliment Ohridski » / Centre des Recherches Slavo-Byzantines "Ivan Dujčev".
87. Φορητή εικόνα του Χριστού Παντοκράτορος στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΣΤ' (2005), 111-116, εικ. 1-5. Περίληψη στα αγγλικά (A Portable Icon of Christ Pantocrator in the Byzantine Museum of Kastoria).
88. Οι θαυματουργές εικόνες της μονής Ζωγράφου, *Μακεδονικά* 35 (2005-2006), 119-139, εικ. 1-10. Περίληψη στα αγγλικά (The Miracle Icons of the Zograf Monastery) (σε συνεργασία με την Αl. Trifonova).
89. Τοιχογραφία του αγίου Δημητρίου στο ναό του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, *Δώρον. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006, 209-212, εικ. 1-4. Περίληψη στα γαλλικά (Une fresque de saint Démétrios à l'église Saint Démétrios de Thessalonique).
90. Δύο εικόνες της πρώιμης κρητικής σχολής στην Μονή Βατοπαιδίου, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΖ' (2006), 297-304, εικ. 1-7. Περίληψη στα αγγλικά (Two Icons of the Early Cretan School in the Vatopaidi Monastery).
91. Οι τοιχογραφίες του ναού της Αγίας Αικατερίνης Θεσσαλονίκης, *ΧΑΕ Εικοστό Έκτο Συμπόσιο* (2006), 94-95.
92. Οικοδομικές φάσεις της Παλαιάς Μητρόπολης Εδέσσης, *Πρακτικά Β' Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου, Η Έδεσσα και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός, Έδεσσα 19-20 Σεπτεμβρίου 2003*, Έδεσσα 2006, 163-176, σχέδ.-εικ. 1-32.
93. L'art au Mont Athos à l'époque Byzantine à la lumière de nouvelles trouvailles. Le rôle de Constantinople et de Thessalonique, *Athos, La Sainte Montagne : Tradition et renouveau dans l'art*, Athènes 2007 (επιμ. έκδ. Γ. Γαλάβαρης), *Αθωνικά Σύμμεικτα* 10 (2007), 41-62, 149-164, fig. 1-39.
94. Θαυματουργικές εικόνες της Μονής Βατοπαιδίου και τα αντίγραφά τους, *Μακεδονικά* 36 (2007), 1-31, εικ. 1-28. Περίληψη στα αγγλικά (Miraculous Icons of the Vatopedi Monastery and their Copies) (σε συνεργασία με την Β. Παπαδημητρίου).
95. L'icône de la Vierge Axion Estin du Protaton et ses copies, *ZRVI XLIV* (2007), Αφιέρωμα στον ακαδημαϊκό G. Subotić, 341-352, fig. 1-9. Περίληψη στα σέρβικα (Ikona Bogorodice «Axion Estin» iz Protata i njene kopije).
96. Πρώιμη κρητική εικόνα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Μονή Ιβήρων, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΗ' (2007), 193-202, εικ. 1-8. Περίληψη στα αγγλικά (An Early Cretan Icon of the Dormition of the Virgin, in the Iviron Monastery).
97. Φορητή εικόνα της Σταυρώσεως στη Μονή Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΘ' (2008), 151-158, εικ. 1-6. Περίληψη στα αγγλικά (A Portable Icon of the Crucifixion in the Great Lavra Monastery on Mount Athos).

98. Vijnosnaia ikona s izobrazheniem Raspiatija, tretej chetverti XIV v., iz Velikoj Lavri na Afone, *Obraz Vizantii. Sbornik statej v chest O.S.Popovoj*, Moskva 2008, 621-634, 665-666, fig. 1-6. Περίληψη στα αγγλικά (The Portable Icon with Crucifixion from the Monastery of Great Lavra on Mount Athos).
99. Nouveaux éléments sur l'activité du peintre Thessalonicien Georges Kalliergis, *Drevnerusskoe iskusstvo. Hudozhestvennaja zhizn Pskova i iskusstvo pozdnevizantijskoj epohi k 1100 - letiju Pskova*, Moskva 2008, 417-434, fig. 1-27.
100. Εικόνα Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. Λ' (2009), 241-248, εικ. 1-13. Περίληψη στα αγγλικά (Icon of the Dormition of the Virgin in the Byzantine Museum of Kastoria).
101. Φορητές εικόνες του Διονυσίου του εκ Φουρνά των Αγράφων και του εργαστηρίου του στις Σέρρες, *Μακεδονικά* (2009), 97-108, εικ. 1-34. Περίληψη στα αγγλικά (Portable Icons by Dionysios of Fournas in Serres).
102. Les icônes du Mont Athos, *Le Mont Athos et l'Empire byzantin. Trésors de la Sainte Montagne, Petit Palais - Musée des Beaux-Arts de la Ville de Paris, 10 Avril-5 Juillet*, Paris 2009, 56-64.
103. Εικόνα του Ασπασμού των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου της Μονής Καρακάλλου, *Βυζαντινά* 29 (2009), 327-336, εικ. 1-6.
104. L'activité artistique du peintre Thessalonicien Georges Kalliergis, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΑ' (2010), 53-70, fig. 1-27. Περίληψη στα ελληνικά (Η καλλιτεχνική δραστηριότητα του ζωγράφου από τη Θεσσαλονίκη Γεωργίου Καλλιέργη).
105. Les fresques de l'église Sainte-Catherine de Thessalonique, *Na tragovima Vojislava Đurića / Sur Les Pas De Vojislav J. Djurić*, Beograd 2011, 157-166, fig. 1-20.
106. Εικόνες της «σχολής» Καστοριάς, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΓ' (2012), 369-378, εικ. 1-9. Περίληψη στα αγγλικά (Icons of the «School» of Kastoria).
107. Η Παναγία Εσφαγμένη της Μονής Βατοπαιδίου, *Γηθόσουνον Σέβασμα. Αντίδωρον τιμής και μνήμης εις τον μακαριστόν καθηγητήν της Λειτουργικής Ίωάννην Μ. Φουντούλην († 2007)*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 2013, 1959-1983, εικ. 1-16.
108. Φορητές εικόνες του Διονυσίου του εκ Φουρνά των Αγράφων και του εργαστηρίου του στις Σέρρες, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή / Proceedings of the 2nd International Scientific Congress, The Town of Serres and its Periphery from the Ottoman Conquest to Contemporary Times, Σέρρες, 6-9 Απριλίου 2006*, τόμ. Β', Σέρρες 2013, 911-932, 1-34.
109. Εικόνες της κρητικής σχολής στην Καστοριά, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΕ' (2014), 267-304, εικ. 1-34. Περίληψη στα αγγλικά (Icons of the Cretan School in Kastoria).
110. Δύο εικόνες από τον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Αρχιμανδρείο) στα Ιωάννινα, *Βελλά, Επιστημονική Επετηρίδα*, τόμ. Ζ', τεύχ. Β' (2013-2015), 811-817, εικ. 1-7.

111. Άγνωστη εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε στη Μονή Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος, *Περίβολος. Mélanges offerts à Mirjana Živojinović / Zbornik u chast Mirjane Živojinović*, τόμ. ΙΙ, Belgrade 2015, 505-510, fig. 1-9. Περίληψη στα σέρβικα (Nepoznata ikona Emanuila Zanea u manastiru Velikoj Lavri na Svetoj Gori).
112. Μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Μολυβδοσκέπαστο στην Ήπειρο, *Αφιέρωμα στον ακαδημαϊκό Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο*, Αθήνα 2015, 473-480, εικ. 1-8.
113. Βυζαντινές εικόνες στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στα Ιωάννινα, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΣΤ' (2015), 145-156, εικ. 1-12. Περίληψη στα αγγλικά (Byzantine Icons in the Church of the Dormition of the Theotokos in Ioannina).
114. Ο βυζαντινός μεγάλος αήρ - επιτάφιος της Ορμούλιας στην Χαλκιδική, *Χρονικά της Χαλκιδικής* 60-61 (2015-2016), 155-163, εικ. 1-13.
115. Ανάγλυφες εικόνες σε ξύλο από την Καστοριά και την περιοχή της, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΖ' (2016), 87-106, εικ. 1-13. Περίληψη στα αγγλικά (Carved Wooden Icons from Kastoria and its Environs).
116. Δύο εικόνες κρητικής σχολής της Μονής Καρακάλλου στο Άγιον Όρος, *Μαργαρίται, Μελέτες στη μνήμη του Μανόλη Μπορμπουδάκη*, Σητεία 2016, 442-452, εικ. 1-3.
117. Η εικόνα Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καστοριά, *Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δημήτριο Δ. Τριανταφυλλόπουλο* (επιμ. Χ. Χοτζάκογλου), *Κυπριακαί Σπουδαί* (2016-2017), 233-242, εικ. 1-11.
118. Παρατηρήσεις στις τοιχογραφίες του καθολικού της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Τορνίκι Γρεβενών (1481/82), *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΗ' (2017), 165-189, εικ. 1-28. Περίληψη στα αγγλικά: Some Remarks on the Frescoes in the Katholikon of the Monastery of the Dormition of the Theotokos in Torniki, Grevena (1481/82).
119. Εικόνα Τριών Ιεραρχών στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, *Μουσέως Ωδή, Αφιερωματικός Τόμος προς τιμήν του μακαριστού Γέροντος Μωυσέως του Αγιορείτου*, Ιερή Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου 2017, 632-638, εικ. 1-2.
120. Ikone iz Kostura slikara Jovana iz Grammoste, *Zograf* 41 (2017), 169-188, εικ. 1-20. Περίληψη στα ελληνικά (Εικόνες του ζωγράφου Ιωάννου από την Γράμμοστα στην Καστοριά).
121. Αμφίγραπτη εικόνα στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. ΛΘ' (2018), 378-386, εικ. 1-7. Περίληψη στα αγγλικά (Double-sided Icon in the Byzantine Museum of Kastoria).
122. Οι τοιχογραφίες στο ναό της Μεταμορφώσεως Πλακωτής και η αμφίγραπτη εικόνα στην μονή Γηρομερίου Θεσπρωτίας, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσπρωτίας*, Ιωάννινα 2019 (επιμ. Ι.Π. Χουλιαράς - Γ.Θ. Πλιάκου), 511-522, εικ. 1-14.
123. Εικόνες του Φράγγου Κατελάνου και του εργαστηρίου του στην Καστοριά, *Τιμητικός τόμος για τον Γ. Βελένη* (υπό έκδοση).
124. Ikone i freske zografa Antonija iz Kostura, *Zograf* 42 (2019), 121-135, εικ. 1-19.

IV. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

1. *Μονή Λατόμου (Όσιος Δαβίδ)*, Αρχαιολογικός Οδηγός ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1987, 1-99, εικ. 1-32. Επανεκδόση: Θεσσαλονίκη 1998.
- 1α. *Latomou Monastery (The Church of Hosios David)*, Thessaloniki 1988, 1-99, pl. 1-32, fig. 1-10.
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Γ.Ι. Θεοχαρίδης, *Μακεδονικά* 27 (1989-1990), 422-429.
2. *Χριστιανική Χαλκιδική*, Οδηγός Εκθέσεως, Πύργος Ουρανούπολης, 17.07-30.09.1992, Θεσσαλονίκη 1992, 1-16, εικ. 1-20.
- 2α. *Christian Halkidiki, Tower of Ouranoupolis, 17.07-30.09.1992*, Thessaloniki 1992, 1-16, εικ. 1-20.
3. *Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς. Βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες / Kastoria Byzantine Museum. Byzantine and Post-Byzantine Icons*, Αθήνα 2002, 1-39, εικ. 1-15.
4. *Μανουήλ Πανσέληνος. Εκ του Ιερού Ναού του Πρωτάτου*, Οδηγός Εκθέσεως, Θεσσαλονίκη 2003. *Manuel Panselinos. Protaton - Mount Athos, Exhibition Guide*, Thessaloniki 2003, 8-32, εικ. 1-16.

V. ΛΗΜΜΑΤΑ ΣΕ 15 ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

(Γενικό σύνολο λημμάτων 173)

1. *Affreschi e icone dalla Grecia (X-XVII secolo)*, Firenze, Palazzo Strozzi 1986, Atene 1986, no. 31 «Christ Pantokrator», 68-69, no. 44 «Resurrezione di Lazzaro», 84-85, no. 45 «Entrata in Gerusalemme (Vaioforos)», 86-87.
2. *From Byzantium to El Greco. Greek Frescoes and Icons*, Athens 1987, no. 14 «Christ Pantokrator», 77, 155, no. 28 «The Raising of Lazarus», 94, 164, no. 29 «The Entry into Jerusalem», 95, 165.
3. *Holy Image, Holy Space. Icons and Frescoes from Greece, Exhibition catalogue USA, 21.08.1988-14.01.1990*, Athens 1988, no. 15 «Christ Pantokrator», 89, 179-180, no. 31 «The Nativity», 110, 193-194, no. 32 «The Presentation in the Temple», 111, 194-195, no. 33 «The Raising of Lazarus», 112, 195, no. 34 «The Entry into Jerusalem», 113, 196, no. 35 «The Transfiguration», 114, 196-197, no. 36 «The Dormition», 115, 197-198.
4. *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης (Από τον Χάνδακα ως την Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη)*, Ηράκλειο 1993, αριθ. 178 «Χριστός Φοβερός Κριτής», 529-530, αριθ. 179 «Χριστός Παντοκράτωρ», 530-531, αριθ. 180 «Παναγία Οδηγήτρια», 531-432.
5. *Θησαυροί του Αγίου Όρους*, Κατάλογος Έκθεσης, Θεσσαλονίκη 1997, αριθ. 1.1 «Ασπασμός Πέτρου και Παύλου», 40-41, αριθ. 1.2 «Απόστολος Μάρκος», 40-41, αριθ. 1.3 «Τοιχογραφία του παρεκκλησίου της Σκήτης της Αγίας Τριάδος», 42-43, αριθ. 1.4 «Άγιος Αθανάσιος», 43, αριθ. 1.5 «Προφήτης Ιεζεκιήλ», 44, αριθ. 1.6 «Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος», 45, αριθ. 2.1 «Άγιος Γεώργιος», 54-55, αριθ. 2.2 «Άγιος Δημήτριος», 55-57, αριθ. 2.3 «Ψηφιδωτή εικόνα

Παναγίας Οδηγήτριας», 57, αριθ. 2.4 «Δύο τμήματα επιστυλίου τέμπλου», 57-59, αριθ. 2.5 «Απόστολος Πέτρος», 60, αριθ. 2.6 «Παναγία Βημοθύρου», 61-63, αριθ. 2.7 «Μεταμόρφωση», 63, αριθ. 2.8 «Χριστός Παντοκράτωρ», 66, αριθ. 2.9 «Παναγία Οδηγήτρια», 66-67, αριθ. 2.10 «Παναγία Οδηγήτρια», 67-70, αριθ. 2.11 «Χριστός Παντοκράτωρ», 70, αριθ. 2.12 «Σταύρωση», 70-72, αριθ. 2.13 «Άγιος Δημήτριος», 72-74, αριθ. 2.14 «Άγιος Δαμασκηνός», 74, αριθ. 2.15 «Εισόδια της Θεοτόκου», 75-76, αριθ. 2.16 «Παναγία Οδηγήτρια», 76-77, αριθ. 2.17 «Χριστός Παντοκράτωρ», 78, αριθ. 2.18 «Σταυρός», 78-80, αριθ. 2.19 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, Β. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και Παναγία Βρεφοκρατούσα», 80-82, αριθ. 2.20 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Χριστός Παντοκράτωρ, Β. Άγιος Αθανάσιος», 82-83, αριθ. 2.21 «Χριστός Παντοκράτωρ», 83-84, αριθ. 2.22 «Ιωάννης ο Πρόδρομος», 84-85, αριθ. 2.23 «Αρχάγγελος Γαβριήλ», 85, αριθ. 2.24 «Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος», 86-87, αριθ. 2.25 «Αρχάγγελος Γαβριήλ», 87-88, αριθ. 2.26 «Απόστολος Λουκάς», 88, αριθ. 2.27 «Απόστολος Ματθαίος», 88-89, αριθ. 2.28 «Βημόθυρα», 90-91, αριθ. 2.29 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Ο κτήτωρ της Μονής Διονυσίου Αλέξιος Γ' Κομνηνός και ο προστάτης αυτής άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, Β. Οι άγιοι Κανίδιος, Ευγένιος, Ουαλεριανός, Ακύλας», 91-94, αριθ. 2.30 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Παναγία Οδηγήτρια, Β. Σταύρωση», 94-96, αριθ. 2.31 «Η αγία Ιουλίττα και ο άγιος Κήρυκος», 96-97, αριθ. 2.32 «Η Σύναξη των Αρχαγγέλων», 97, αριθ. 2.33 «Κοίμηση του οσίου Εφραίμ του Σύρου», 98-100, αριθ. 2.34 «Η Μεταμόρφωση», 100-101, αριθ. 2.35 «Η Ανάσταση του Λαζάρου», 101-102, αριθ. 2.36 «Αγία Αικατερίνη», 102, αριθ. 2.37 «Προσωπογραφία του Νεάγκκοε Μπασαράμπ και του υιού του Θεοδοσίου», 102-104, αριθ. 2.38 «Άγιος Νήφων», 104, αριθ. 2.39 «Pietà», 104-105, αριθ. 2.40 «Χριστός Παντοκράτωρ», 106-108, αριθ. 2.41 «Παναγία Οδηγήτρια», 108, αριθ. 2.42 «Τμήμα Επιστυλίου», 108-109, αριθ. 2.43 «Τμήμα Επιστυλίου», 109-111, αριθ. 2.44 «Χριστός Μεγάλης Δεήσεως», 112-113, αριθ. 2.45 «Παναγία δεομένη, Μεγάλης Δεήσεως», 113, αριθ. 2.46 «Ιωάννης ο Πρόδρομος, Μεγάλης Δεήσεως», 113-115, αριθ. 2.47 «Παναγία δεομένη, Μεγάλης Δεήσεως», 116, αριθ. 2.48 «Χριστός Παντοκράτωρ, Μεγάλης Δεήσεως», 116-117, αριθ. 2.49 «Ιωάννης ο Πρόδρομος, Μεγάλης Δεήσεως», 117-118, αριθ. 2.50 «Αρχάγγελος Μιχαήλ, Μεγάλης Δεήσεως», 118, αριθ. 2.51 «Αρχάγγελος Γαβριήλ, Μεγάλης Δεήσεως», 118-119, αριθ. 2.52 «Απόστολος Πέτρος, Μεγάλης Δεήσεως», 119, αριθ. 2.53 «Απόστολος Παύλος, Μεγάλης Δεήσεως», 119-121, αριθ. 2.54 «Σταυρός τέμπλου», 121-122, αριθ. 2.55 «Απόστολος Πέτρος, Μεγάλης Δεήσεως», 122-123, αριθ. 2.56 «Απόστολος Παύλος, Μεγάλης Δεήσεως», 123, αριθ. 2.57 «Βημόθυρα Ευαγγελισμού», 123-125, αριθ. 2.58 «Ευαγγελισμός», 125-126, αριθ. 2.59 «Γέννηση», 126-127, αριθ. 2.60 «Υπαπαντή», 127-128, αριθ. 2.61 «Βάπτιση», 128-129, αριθ. 2.62 «Μεταμόρφωση», 129, αριθ. 2.63 «Η Έγερση του Λαζάρου», 129-130, αριθ. 2.64 «Βαΐοφόρος», 131, αριθ. 2.65 «Σταύρωση», 131-132, αριθ. 2.66 «Ο Λίθος», 132-133, αριθ. 2.67 «Εις Άδου Κάθοδος», 133-134, αριθ. 2.68 «Το Χαίρε των Μυροφόρων», 134-135, αριθ. 2.69 «Απιστία του Θωμά», 135, αριθ. 2.70 «Ανάληψη», 135-136, αριθ. 2.71 «Πεντηκοστή», 136-137, αριθ. 2.72 «Κοίμηση της Θεοτόκου», 137-138, αριθ. 2.73 «Προφήτης Ηλίας», 138-139, αριθ. 2.74 «Μεταμόρφωση», 139-140, αριθ. 2.75 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, Β. Η Κλίμακα του αγίου Ιωάννου», 140-141, αριθ. 2.76 «Τμήμα επιστυλίου τέμπλου με σκηνές Δωδεκαόρτου», 142-143, αριθ. 2.77 «Άγιος Γεώργιος», 143-144, αριθ. 2.78 «Δίζωνη εικόνα, Άνω: Ο Επιτάφιος, Κάτω: Οι Σαράντα Μάρτυρες», 144-145, αριθ. 2.79 «Εισόδια της Θεοτόκου», 145, αριθ. 2.80 «Γραπτά θυρόφυλλα», 146-147.

5α. *Treasures of Mount Athos*, Catalogue of the Exhibition, Thessaloniki 1997, no. 1.1 «The Embrace of Peter and Paul», 40-41, no. 1.2 «The Apostle Mark», 40-41, no. 1.3 «Fresco from the Chapel of the Skete of Hagia Triada», 42-43, no. 1.4 «St. Athanasios», 43, no. 1.5 «Prophet Ezekiel», 44, no. 1.9 «St. Gregory the Theologian», 46-47, no. 2.1 «St. George», 56-57, no. 2.2 «St. Demetrios», 57-59, no. 2.3 «The Virgin Hodegetria», 57, no. 2.4 «Two sections of the epistyle of an iconostasis», 59-61, no. 2.5 «St. Peter», 62, no. 2.6 «The

Virgin (bema door)», 63-65, no. 2.7 «The Transfiguration», 65-66, no. 2.8 «The Virgin Hodegetria», 67, no. 2.9 «Christ Pantokrator», 67, 70, no. 2.10 «The Virgin Hodegetria», 70-71, no. 2.11 «Christ Pantokrator», 71, no. 2.12 «The Crucifixion», 74-75, no. 2.13 «St. Demetrios», 76, no. 2.14 «St. John of Damascus», 76-78, no. 2.15 «The Presentation of the Virgin», 79-80, no. 2.16 «The Virgin Hodegetria», 80-81, no. 2.17 «Christ Pantokrator», 82, no. 2.18 «Cross», 82-84, no. 2.19 «Double-sided icon: a. St. John the Baptist, b. St. John the Baptist and the Virgin and Child», 84-86, no. 2.20 «Double-sided icon: a. Christ Pantokrator, b. St. Athanasios», 86-87, no. 2.21 «Christ Pantokrator», 87-88, no. 2.22 «John the Baptist», 88-89, no. 2.23 «The Archangel Gabriel (Great Deesis)», 89, no. 2.24 «John the Theologian (Great Deesis)», 90-91, no. 2.25 «The Archangel Gabriel (Great Deesis)», 91-92, no. 2.26 «St. Luke (Great Deesis)», 92, no. 2.27 «St. Mathew (Great Deesis)», 92-93, no. 2.28 «Bema doors: the Annunciation», 94-95, no. 2.29 «Double-sided icon: a. The founder of Dionysiou Monastery Alexios III Comnenos, and its patron, St. John the Baptist, b. Sts Canidios, Eugenios, Valerian, and Acylas», 95-98, no. 2.30 «Double-sided icon: a. The Virgin Hodegetria, b. The Crucifixion», 98-100, no. 2.31 «St. Julitta and St. Cerycos», 100-101, no. 2.32 «The Synaxis of the Archangels», 101, no. 2.33 «The Dormition of St. Ephraim the Syrian», 102-104, no. 2.34 «The Transfiguration», 104-105, no. 2.35 «The Raising of Lazarus», 105-106, no. 2.36 «St. Catherine», 106, no. 2.37 «Portrait of Neagoe Basarab and his son Theodosios», 106-108, no. 2.38 «St. Nephon and Voivode Neagoe Basarab», 108, no. 2.39 «Pietà», 108-109, no. 2.40 «The Virgin Hodegetria», 110-112, no. 2.41 «Christ Pantokrator», 112, no. 2.42 «Part of an epistyle with scenes from Christ's Passion», 112-113, no. 2.43 «Part of an epistyle with scenes from Christ's Passion», 113-114, no. 2.44 «Christ (Great Deesis)», 116-117, no. 2.45 «The Suppliant Virgin (Great Deesis)», 117, no. 2.46 «St. John the Baptist (Great Deesis)», 117-119, no. 2.47 «The Suppliant Virgin (Great Deesis)», 120, no. 2.48 «Christ Pantokrator (Great Deesis)», 120-121, no. 2.49 «St. John the Baptist (Great Deesis)», 121-122, no. 2.50 «The Archangel Michael (Great Deesis)», 122, no. 2.51 «The Archangel Gabriel (Great Deesis)», 122-123, no. 2.52 «St. Peter (Great Deesis)», 123, no. 2.53 «St. Paul (Great Deesis)», 123-125, no. 2.54 «Iconostasis cross», 125-126, no. 2.55 «St. Peter (Great Deesis)», 126-127, no. 2.56 «St. Paul (Great Deesis)», 127, no. 2.57 «Bema doors: the Annunciation», 127-129, no. 2.58 «The Annunciation», 129-130, no. 2.59 «The Nativity», 130-131, no. 2.60 «The Presentation in the Temple», 131-132, no. 2.61 «The Baptism of Christ», 132-133, no. 2.62 «The Transfiguration», 133, no. 2.63 «The Raising of Lazarus», 133-134, no. 2.64 «The Entry into Jerusalem», 135, no. 2.65 «The Crucifixion», 135-136, no. 2.66 «The Holy Women at the Sepulchre», 136-137, no. 2.67 «The Anastasis», 137-138, no. 2.68 «The "Chairete"», 138-139, no. 2.69 «The Incredulity of Thomas», 139, no. 2.70 «The Ascension», 139-140, no. 2.71 «The Pentecost», 140-141, no. 2.72 «The Koimesis», 141-142, no. 2.73 «The Prophet Elijah», 142-143, no. 2.74 «The Transfiguration», 143-144, no. 2.75 «Double-sided icon: a. Koimesis, b. The Ladder of St. John Klimax», 144-145, no. 2.76 «Part of an epistyle of an iconostasis», 146-147, no. 2.77 «St. George with scenes from his life», 147-148, no. 2.78 «Double-zone icon: above: The Epitaphios, Below: The Forty Martyrs», 148-149, no. 2.79 «The Presentation of the Virgin», 149, no. 2.80 «Painted doors», 150-151.

6. *Ιεροτελεστία και Πίστη. Βυζαντινή Τέχνη και Θεία Λειτουργία / Ceremony and Faith. Byzantin Art and The Divine Liturgy*, Αθήνα 1999, αριθ. 2 «Βημόθυρο με τον Ευαγγελισμό» «Bema Door with Annunciation», 64-65, 104-105, αριθ. 10 «Αμφιπρόσωπη εικόνα» «Double-sided icon», 75-77, 114-115, αριθ. 11 «Αμφιπρόσωπη εικόνα» «Double-sided icon», 77-79, 116-117.

7. *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη, Κατάλογος Έκθεσης 20.10.2000-20.01.2001*, Αθήνα 2000, αριθ. 33 «Εικόνα Παναγίας ένθρονης βρεφοκρατούσας

- με αρχαγγέλους», 342-343, αριθ. 65 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Παναγία Οδηγήτρια, Β. Παναγία Οδηγήτρια», 414-415, αριθ. 83 «Αμφιπρόσωπη εικόνα: Α. Παναγία Οδηγήτρια, Β. Άκρα Ταπείνωση», 484-485.
- 7α. *Mother of God. Representations of the Virgin in Byzantine Art*, Exhibition catalogue, Milan 2000, no. 33 «Icon of the Virgin and Child Between Archangels», 342-343, no. 65 «Two-sided icon: A and B. The Virgin Hodegetria», 414-415, no. 83 «Two-sided icon: A. The Virgin Hodegetria, B. The Man of Sorrows», 484-485.
8. *Ώρες Βυζαντίου. Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο. Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, Αθήνα 2001, αριθ. 10 «Χριστός Παντοκράτωρ», 54-55.
- 8α. *Byzantine Hours. Works and Days in Byzantium: Byzantium an Ecumenical Empire*, Athens 2002, no. 10 «Christ Pantokrator», 54-55.
9. *Ώρες Βυζαντίου. Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο. Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2001-Ιανουάριος 2002*, Αθήνα 2002, αριθ. 42 «Εικόνα αγίων Αναργύρων», 85-86.
- 9α. *Byzantine Hours. Works and Days in Byzantium. Every Day Life in Byzantium*, Athens 2002, no. 42 «Icon of Saints Cosmas and Damianos», 85-86.
10. *Μυστήριο Μέγα και Παράδοξο. Σωτήριο Έτος 2000. Έκθεση Εικόνων και Κειμηλίων*, Αθήνα, 28 Μαΐου-31 Ιουλίου 2001, Αθήνα 2002, αριθ. 18 «Βημόθυρα: Ο Ευαγγελισμός», 116-117, αριθ. 21 «Βημόθυρα: Ο Ευαγγελισμός», 122-125, αριθ. 59 «Χριστός Παντοκράτωρ», 204-205, αριθ. 63 «Χριστός Φοβερός Κριτής», 212-215, αριθ. 100 «Βαΐοφόρος», 284-287, αριθ. 163 «Μεταμόρφωση», 436-437, αριθ. 179 «Επιστύλιον τέμπλου: Η Μεγάλη Δέησης», 468-469, αριθ. 180 «Ιερεμίου: Η Δέησης», 470-471.
- 10α. *A Mystery Great and Wondrous. Salvation 2000, Exhibition of Icons and Ecclesiastical Treasures*, Athens, 28 May-31 July 2001, Athens 2002, no. 18 «Bema door: The Annunciation», 116-117, no. 21 «Bema door: The Annunciation», 122-125, no. 59 «Christ Pantocrator», 204-205, no. 63 «Christ Terrible Judge», 212-215, no. 100 «The Entry into Jerusalem», 284-287, no. 163 «The Transfiguration», 436-437, no. 179 «Iconostasis Architrave: The Great Deesis», 468-469, no. 180 «Jeremiah: The Deesis», 470-471.
11. *Byzantium. Faith and Power (1261-1557)*, Exhibition Catalogue, New York 2004, no. 45 «Virgin of the Annunciation», 88, no. 98 «Two-Sided Icon with the Virgin Paramythia and the Man of Sorrows», 177-179, no. 120 «Icon with the Dormition of Saint Nicholas», 201-202.
12. *Athos. Monastic Life on The Holy Mountain, Exhibition Catalogue, Helsinki 18.09.2006-21.01.2007*, Helsinki 2006, no. A2 «The Dormition of Efraim of Syria», 50, no. A3 «St. Catherine», 51, no. A5 «The Apostle Peter, Great Deisis», 53, no. A6 «The Apostle Paul, Great Deisis», 54, no. A7 «Saint Andrew, Great Deisis », 55, no. A8 «The Apostle Luke, Great Deisis», 56, no. A9 «Royal Doors: The Annunciation», 57, no. A10 «The Utter Humiliation», 58, no. A11 «Christ and Saint John the Theologian», 58-59, no. A27 «The Crucifixion from the epistyle of an iconostasis», 70-71, no. A28 «Christ the Pantocrator», 71, no. A29 «Mother of God Hodigitria», 72, no. A32 «The Holy Trinity (the Hospitality of Abraham)», 74, no. A33 «The Miraculous Arrival of the icon of Our Lady Portaitissa at the Iviron Monastery», 74-75, no. A39 «Gregory the Theologian», 79.
13. *Byzantium 330-1453, Exhibition Catalogue, Royal Academy of Arts, London, 25.10.2008-22.03.2009*, London 2008, no. 242 «The Prophet Elijah», 272, 441.

14. Από τη Σάρκωση του Λόγου στη Θέωση του Ανθρώπου. Βυζαντινές και Μεταβυζαντινές εικόνες από την Ελλάδα, Κατάλογος Έκθεσης, Εθνικό Μουσείο Τέχνης της Ρουμανίας (6/10/2008-15/1/2009), Αθήνα 2008, αριθ. 3 «Παναγία Γλυκοφιλούσα», 6-7, αριθ. 12 «Άγιος Νικόλαος με σκηνές βίου», 26-27, αριθ. 19 «Άγια Παρασκευή», 42-43, αριθ. 26 «Άγιος Γεώργιος με σκηνές από το βίο του», 60-61.
- 14α. *From the Incarnation of Logos to the Theosis of Man. Byzantine and Post-Byzantine Icons from Greece*, Catalogue of Exhibition, National Museum of Art of Romania (6/10/2008-15/1/2009), Athens 2008, no. 3 «The Virgin Glykophilousa», 6-7, no. 12 «St. Nicholas and scenes from his life», 26-27, no. 19 «St. Paraskeve», 42-43, no. 26 «St. George with scenes from his life», 60-61.
15. *Le Mont Athos et l'Empire byzantin. Trésors de la Sainte Montagne, Petit Palais-Musée des Beaux-Arts de la Ville de Paris, 10 Avril-5 Juillet*, Paris 2009, no. 52 «Archange Gabriel (Grande Déisis)», 144, no. 53 «Saint Jean-Baptiste (Grande Déisis)», 144, no. 54 «Saint Jean le Théologien (Grande Déisis)», 144, no. 55 «Saint Luc (Grande Déisis)», 144, no. 93 «Icône de Saint Démétrios», 196, no. 94 «Icône de Saint Georges», 196, no. 95 «Icône de la Vierge Hodegetria», 196, no. 97 «Icône de l'Annonciation», 196, no. 98 «Saint Georges», 202, no. 99 «Archange Gabriel», 202, no. 129 «Thrène», 202, no. 130 «Icône de saint Georges», 206, no. 131 «Icône avec les Trois Hiérarques», 206, no. 133 «Icône de la Vierge Hodegetria», 210, no. 153 «Icône de la Vierge Phylatoussa», 216, no. 106 «Icône du Christ Pantocrator», 218, no. 107 «Icône de la Vierge Hodegetria», 219, no. 108 «Icône de saint Jean Chrysostome», 222, no. 111 «Icône de la Vierge Hodegetria», 226, no. 112 «Icône de la Vierge Hodegetria», 226, no. 116 «(a) Vierge Hodegetria, (b) Crucifixion», 230, no. 117 «Vierge Blachernitissa», 234.

VI. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

1. Γεώργιος Γαλάβαρης. Το επιστημονικό έργο και η προσωπικότητά του, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τόμ. ΚΣΤ' (2005), 9-13.

VII. ΕΚΛΑΪΚΕΥΤΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1. Άγιον Όρος / Mount Athos (έκδ. ΚΕΔΑΚ), Θεσσαλονίκη 1985, 1-45, εικ. σ. 16-31.
2. Η παλαιολόγειος Αναγέννηση στη μνημειακή ζωγραφική των μονών του Αγίου Όρους, *Ο Παρατηρητής* 18-19 (1991), 44-54, εικ. 1-7.
3. Οι τοιχογραφίες του εξωνάρθηκα του καθολικού της Ιεράς μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου, εισαγωγικό κείμενο στο Ημερολόγιο της ιεράς Μονής του 1995 (χ.σ.).
4. The Wall Painting in the Exonarthex of the Katholikon of the Great and Holy Monastery at Vatopaidi, εισαγωγικό κείμενο στο Ημερολόγιο της ιεράς Μονής του 1996 (χ.σ.).
5. Ο κυρ Μανουήλ Πανσέληνος, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (Αφιέρωμα στον Μανουήλ Πανσέληνο)*, 29-30 Απριλίου (2000), 2-11, εικ. 1-14.

6. Οι φορητές εικόνες του Πανσέληνου, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (Αφιέρωμα στον Μανουήλ Πανσέληνο)*, 29-30 Απριλίου (2000), 12-14, εικ. 1-3.
7. Η αναβίωση του Πανσέληνου, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (Αφιέρωμα στον Μανουήλ Πανσέληνο)*, 29-30 Απριλίου (2000), 26-29, εικ. 1-5.
8. Τα εντοίχια ψηφιδωτά, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (Αφιέρωμα στη Μονή Βατοπαιδίου)*, τόμ. NB' (1996), 75-76. Ανατύπωση: Άθως Μονή Βατοπαιδίου, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (2002)*, 75-76, εικ. 1-2.
9. Τοιχογραφίες του καθολικού, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (Αφιέρωμα στη Μονή Βατοπαιδίου)*, τόμ. NB' (1996), 77-81. Ανατύπωση: Άθως Μονή Βατοπαιδίου, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (2002)*, 77-81, εικ. 1-3.
10. Οι φορητές εικόνες, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (Αφιέρωμα στη Μονή Βατοπαιδίου)*, τόμ. NB' (1996), 82-85. Ανατύπωση: Άθως Μονή Βατοπαιδίου, *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες (2002)*, 82-85, εικ. 1-3.
11. *Εισαγωγικά. Η Παναγία του Μικροκάστρου και τα άλλα μοναστήρια του νομού Κοζάνης, Μικρόκαστρο 2002*, 47-49.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ - ALEXANDRA P.H. TRIFONOVA

